Civis Fortis

ЗВІТ ДОСЛІДЖЕННЯ

ПІСЛЯ ПОЛОНУ: З ЧИМ СТИКАЮТЬСЯ ЗВІЛЬНЕНІ ЦИВІЛЬНІ

ЧЕРВЕНЬ 2026 РОКУ

EUROPEAN ENDOWMENT FOR DEMOCRACY
Supporting Democracy Since 2013
Фінансується Європейським Союзом
People in Need
Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва

УДК 364-78:341.346-058.57](477)(047.1)
С79

Civis Fortis

Звіт дослідження

“Після полону: з чим стикаються звільнені цивільні”

Червень 2026 року

Авторський колектив: Команда Civis Fortis: Анастасія Одінцова, Данило Попков, Марія Ципʼящук, Людмила Янкіна; Команда Фонду “Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва”: Світлана Барбелюк, Максим Паращевін, Юрій Горбань.

Вичитка: ТОВ “Транслейт Іннова”

Дизайн: Олексій Самоваров

У цьому виданні представлено результати комплексного дослідження щодо потреб, проблем і досвіду цивільних осіб, які були незаконно ув’язнені російською владою та згодом повернулися на підконтрольну Україні територію. Дослідження здійснене Фондом “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва на замовлення правозахисної громадської організації “Civis Fortis: Фундація захисту громадянського суспільства” за підтримки гуманітарної організації “People in Need”.

Звіт містить детальний аналіз викликів, з якими стикаються звільнені цивільні на етапі реінтеграції: доступ до медичної та психологічної допомоги, відновлення документів, здобуття спеціального статусу, а також забезпечення базових житлових і фінансових потреб. На основі даних фокус-групових дискусій та глибинних інтерв’ю з постраждалими й профільними експертами проаналізовано ефективність наявної державної підтримки та напрацьовано практичні рекомендації для державних органів і органів місцевого самоврядування.

Видання призначене для представників органів державної влади та місцевого самоврядування, працівників соціальної сфери, правозахисників, представників громадських організацій, а також усіх фахівців, залучених до формування політики реінтеграції та допомоги постраждалим від збройної агресії проти України.

EUROPEAN ENDOWMENT FOR DEMOCRACY Supporting Democracy Since 2013
Фінансується Європейським Союзом
People in Need
Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва

Частина зображень, використаних у цьому документі, була згенерована за допомогою технологій штучного інтелекту.
Це зроблено з міркувань безпеки та для збереження анонімності учасників опитування. Будь-яка візуальна схожість цих зображень з реальними особами є випадковою.

Зміст

Передмова 4

Скорочення та ключові поняття 6

Резюме 7

Методологія дослідження 9

Опис проблеми 11

1. Коло основних проблем звільнених із полону цивільних 12

2. Ситуація з медичною допомогою 15

3. Проблема житлового забезпечення звільнених цивільних 21

4. Проблеми здобуття спеціального статусу 25

5. Ситуація з відновленням звільненими цивільними документів 29

6. Ситуація з фінансовою підтримкою звільнених цивільних 33

7. Ситуація з психологічною допомогою звільненим цивільним 37

8. Проблематика тривалої суспільної реінтеграції звільнених 41

9. Загальна оцінка діяльності держави 45

Передмова

Цей звіт народився з практики щоденного супроводу людей, які повернулися з російського полону. Працюючи з ними, ми в Civis Fortis дуже швидко зрозуміли: окрім очевидного браку ресурсів, в Україні критично бракує системи. Насамперед — системи супроводу, підтримки та допомоги для цивільних полонених.

Ми бачили, якими різними є траєкторії повернення: хтось звільняється за процедурою взаємного обміну, хтось виривається з неволі самостійно, долаючи шлях через треті країни, хтось виходячи із полону має змогу повернутися на деокуповані території. Але, попри різні маршрути повернення, у всіх цих людей спільна проблема — відсутність чіткого, зрозумілого “маршруту цивільного полоненого” після Дня № 0, тобто від моменту звільнення.

Сьогодні в Україні фактично немає послідовної моделі підтримки, яка б охоплювала:

- екстрену допомогу в перші години й дні після звільнення (медичну, психологічну, матеріальну, інформаційну);
- середньотермінову підтримку — на етапі реабілітації, відновлення документів, пошуку житла, базового доходу;
- довготривалий супровід — коли йдеться вже не лише про виживання, а про реальну суспільну реінтеграцію, доступ до медицини, освіти, роботи, правову та психологічну підтримку на роки.

Особливо болісно це відчувають ті, хто повернувся не через організований державою так званий “обмін”, їх часто взагалі “не існує” для системи — без статусу, без визнання факту полону, без права на передбачені законом гарантії. Саме спостерігаючи за їхніми історіями, ми усвідомили: потрібно не лише “латати дірки” зусиллями громадянського суспільства, а й давати державі та суспільству системну, доказову картину того, що відбувається з цивільними полоненими після звільнення.

Тому для нашої команди було принципово важливо ініціювати та реалізувати це соціологічне дослідження. Ми хотіли не просто зібрати окремі історії, а впорядкувати досвід постраждалих і експертів так, щоб на його основі можна було проектувати реальні механізми допомоги — від зміни законодавства до конкретних процедур у лікарні, ЦНАПі чи органі соцзахисту.

Важливо підкреслити й часовий вимір цього звіту. Збір первинної інформації розпочався до так званого “великого обміну” й відображав одну реальність — коли кількість звільнених цивільних була суттєво меншою, а практики допомоги тільки формувалися. Основний польовий етап — глибинні інтерв’ю з респондентами, експертами, аналіз “вузьких місць” у системі — вже відбувався після того, як частина опитаних повернулася з полону починаючи з травня — червня 2025 року. Це дозволило побачити й динаміку змін: що стало кращим, де лишилися старі проблеми, а де на очах формуються нові виклики або ж рішення.

У центрі цього дослідження — не структурні діаграми й не нормативні акти. У центрі — постраждала цивільна людина, яка пережила незаконне позбавлення волі, тортури, ізоляцію, а потім опинилася сам-на-сам з хаотичною та фрагментарною системою підтримки. Кожна наведена в тексті цитата — це не просто ілюстрація, а спроба дати голос тим, чий досвід ми як суспільство поки що не готові повністю почути й осмислити.

Публікуючи цей звіт, ми маємо дві ключові цілі:

По-перше, допомогти самим постраждалим — через адвокацію змін у законодавстві та практиках, через розробку більш чітких “маршрутів” допомоги для цивільних полонених, через посилення ролі соціальних, медичних, психологічних і правових служб.

По-друге, запропонувати спільну основу для дій — для громадських організацій, міжнародних партнерів та державних інституцій. Ми переконані, що тільки у співпраці між цими трьома середовищами можна створити працюючі механізми супроводу, які не залежать від одиничних рішень чи "ручного режиму", а гарантують гідну підтримку кожній людині, яка повернулася з полону.

Для Civis Fortis цей звіт — не фінальна крапка, а, навпаки, відправна точка для подальшої спільної роботи. Ми вдячні всім респондентам, які погодилися поділитися своїм досвідом, і всім партнерам, які вже сьогодні готові перетворювати ці висновки на конкретні кроки.

Наше завдання — зробити так, щоб жодна людина, яка повернулася з російського полону, не залишилася сам-на-сам із системою і щоб держава мала чітку, передбачувану відповідь на їхні потреби — від Дня № 0 і впродовж усього подальшого життя.

Людмила Янкіна,
Голова Civis Fortis

Скорочення та ключові поняття

ВПО	Внутрішньо переміщена особа — громадянин України, який був змушений залишити місце свого проживання через збройний конфлікт, окупацію чи надзвичайну ситуацію.
ГО/НУО	Громадська/неурядова організація — об’єднання громадян, яке здійснює діяльність у сфері захисту прав, надання психологічної, соціальної або правової підтримки звільненим із полону особам.
Єдиний реєстр	Державна база даних, у якій фіксуються особи, звільнені з полону. Повна назва — Єдиний реєстр осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи.
КМУ	Кабінет Міністрів України — вищий орган у системі виконавчої влади, який ухвалює постанови й розпорядження, що визначають державну політику, зокрема у сфері соціального захисту осіб, звільнених із полону.
Комісія з питань встановлення факту позбавлення особистої свободи	Міжвідомчий орган який діє на підставі положень КМУ № 1281 від 15.11.2022 та офіційно підтверджує факт полону цивільних і військових осіб. Рішення Комісії є підставою для внесення даних до Єдиного реєстру й надання державної допомоги.
МОЗ	Міністерство охорони здоров’я України — центральний орган виконавчої влади, що формує й реалізує державну політику у сфері охорони здоров’я, зокрема організовує надання медичної та реабілітаційної допомоги звільненим із полону особам.
МСЕК	Медико-соціальна експертна комісія — державний орган, який визначає ступінь утрати працездатності або встановлює інвалідність після поранень, катувань чи інших ушкоджень, отриманих у полоні.
МТП	Місця тимчасового проживання — житлові об’єкти, призначені для тимчасового розміщення вразливих категорій населення, серед яких — звільнені з полону, ВПО й ветерани.
НУО	Добровільні самоврядні органи чи організації, створені для досягнення неприбуткових цілей (громадські організації, благодійні об’єднання, фонди тощо)
Омбудсман	Уповноважений Верховної Ради України з прав людини — інституція, що здійснює парламентський контроль за дотриманням прав і свобод людини, зокрема осіб, які перебували в полоні.
Постізоляційні заходи	Дії, що проводяться після звільнення з місць несвободи для адаптації до мирного життя, включно з медичною, психологічною, правовою, соціальною й освітньою підтримкою.
ПТСР	Посттравматичний стресовий розлад — психічний розлад, що виникає після переживання надзвичайно стресових подій, зокрема насильства, ізоляції чи катувань.
Реабілітація	Комплекс заходів для відновлення фізичних, психічних і соціальних функцій людини після травм, захворювань або операцій.
Реінтеграція	Процес повернення звільненої особи до повноцінного соціального життя, який охоплює медичне, психологічне, економічне й правове відновлення.
СБУ	Служба безпеки України — державний орган спеціального призначення, який забезпечує національну безпеку, зокрема бере участь у звільненні полонених і розслідуванні злочинів, пов’язаних із незаконним позбавленням волі під час збройної агресії.
Соціальний менеджер / Case Manager	Фахівець, який супроводжує звільнену особу під час отримання допомоги й координує взаємодію між державними, комунальними та громадськими організаціями.
Звільнений цивільний полонений	Громадянин України, якого було незаконно позбавлено волі внаслідок збройної агресії Російської Федерації і який згодом повернувся на підконтрольну територію.

Резюме

Дослідження засвідчує наявність у звільнених із полону цивільних численних проблем. З погляду звільнених найболючішими з них залишаються: наявність житла, отримання медичної допомоги, відновлення документів, забезпечення фінансових потреб. З погляду експертів, крім цих проблем, актуальними є надання медичного супроводу, забезпечення одягом, психологічна допомога, комплексне й релевантне інформування звільнених цивільних про їхні права та можливості отримання допомоги.

Опитані експерти вважають: категорія звільнених цивільних полонених не однорідна й для різних її підкатегорій міра актуальності проблем неоднакова. Можна виділити такі підкатегорії звільнених цивільних:

1) звільнені в результаті організованих державними органами взаємозвільнень, та тих, хто самостійно звільнився/повернувся з окупованих українських територій або з території РФ;
2) звільнені у 2025 році й звільнені раніше (протягом 2019-2024 років);
3) звільнені, які мають родичів, близьких, друзів на контрольованих українською владою територіях та отримують від них підтримку, і звільнені, які не мають такої підтримки.

Станом на 2025 рік система первинної медичної допомоги звільненим виглядає недостатньо збалансованою. Звільнені цивільні піддаються медичному огляду й за потреби отримують лікування. Проте звільнені цивільні й опитані експерти відзначали, що нерідко медична допомога звільненим обмежується діагностикою та рекомендаціями щодо подальшого лікування замість ефективного лікування. Також під час обстеження та лікування відсутній спеціалізований підхід до звільнених цивільних: їх розміщують у загальних медичних закладах, лікарі й медичний персонал не мають спеціальної підготовки. Звільнені цивільні недостатньо забезпечуються необхідними ліками, а строки їх первинного розміщення у лікарні не відповідають потребам відновлення здоров'я. Болючим залишається отримання стоматологічного лікування та недостатня поінформованість звільнених цивільних про подальшу реабілітацію й санаторно-курортне лікування.

Житлове забезпечення звільнених цивільних залишається проблемним. Усі опитані звільнені до 2025 року не мають власного житла. Вони проживають у модульних містечках, гуртожитках, хостелах, орендованих квартирах, а також у друзів. Опитані, які звільнилися протягом 2025 року, переважно перебувають у лікарнях на реабілітації. Для них питання забезпечення житлом так само стоїть дуже гостро, що негативно впливає на ефективність лікування, реабілітацію та стан їхнього ментального здоров'я.

Для забезпечення звільнених житлом експерти пропонують створити державну систему пунктів тимчасового поселення для звільнених і надавати допомогу (повну або часткову) з боку держави в оренді житла (зокрема із соціальною орендою).

Для більшості опитаних звільнених, які набували статусу особи, позбавленої особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, таке отримання відбувалося достатньо швидко (протягом місяця). Проте частина звільнених цивільних стикаються з проблемою набуття статусу, оскільки це вимагає документальних підтверджень перебування в незаконному утриманні, які вони не завжди мають. Особливо обтяжливим є доведення факту перебування в неволі для осіб, які повернулися самостійно, поза офіційними звільненнями.

Більшість опитаних експертів вважають нинішні державні гарантії недостатніми за обсягом медичних послуг і грошових виплат. Вони пропонували: 1) розширити дію закону щодо статусу звільнених і виплат для них на нові категорії потерпілих; 2) спростити процедуру надання статусу; 3) змінити склад комісії, яка надає статус через збільшення

представництва громадських організацій, а також осіб, які мають досвід полону.

Відновлення для звільнених цивільних документів (паспорта, РНОКПП, водійського посвідчення, довідки ВПО тощо) робиться достатньо швидко. Але під час відновлення інших документів зазвичай виникають проблеми: звільнені цивільні стикаються зі складнощами, коли відновлюють дипломи про вищу освіту (особливо медичну), трудовий стаж, пенсійні й військово-облікові документи. У разі проблем із відновленням документів звільнені потребують юридичного супроводу.

Найвагомішою формою фінансової підтримки звільнених цивільних залишається виплата державної допомоги. Частина звільнених може претендувати на допомогу ВПО, виплати з місцевих бюджетів, отримання недержавної допомоги від громадських організацій і благодійних фондів.

Водночас питання фінансової підтримки для звільнених цивільних залишається гострим. По-перше, потреба в грошах у звільнених виникає із самого моменту звільнення, натомість державні виплати, на які вони мають право, надходять лише через певний, іноді тривалий, час. По-друге, державні виплати не отримують ті звільнені, які не мають офіційного статусу особи, позбавленої особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України. По-третє, передбачена державна виплата в 100 тис. грн. на сьогодні вже недостатня, адже її розмір визначений ще у 2018 році.

Усім опитаним звільненим цивільним пропонується психологічна допомога. Більшість опитаних (незалежно від строку давності звільнення) відзначили, що вони потребують такої допомоги, а ті, хто її отримав, відзначали позитивні результати від терапії. Більшість опитаних звільнених цивільних вважали, що психологічна допомога буде їм потрібна надалі. Експерти оцінювали наявні на сьогодні обсяги психологічної допомоги як недостатні, зокрема відзначалася проблема браку кваліфікованих психологів, підготовлених для роботи зі звільненими цивільними.

Звільнені цивільні потребують медичної, соціальної допомоги й реінтеграції ще тривалий час. Учасники дослідження зазначають необхідність тривалого соціального супроводу звільнених цивільних. Водночас експерти вказували на неготовність нинішніх соціальних працівників до роботи зі звільненими цивільними. Висловлювалася думка, що необхідно знаходити баланс між наданням звільненим цивільним всебічної допомоги й навчанням їх самостійно піклуватися про себе (аби запобігти узалежненню від зовнішньої допомоги).

Чимало звільнених цивільних відзначали неузгодженість дій державних органів та установ між собою, а також із громадськими організаціями. Опитані експерти оцінюють надання звільненим цивільним послуг від держави як недостатньо якісне через незадовільне інформування звільнених про державні види допомоги й відсутність ініціативності. Експерти вважають, що державна допомога звільненим має ставати системнішою та цілеснішою. Водночас більшість із них відзначали наявність прогресу в практиках допомоги звільненим.

Методологія дослідження

В умовах російсько-української війни однією з помітних гуманітарних проблем стала доля цивільних, яких російська влада ув'язнює на окупованих українських територіях і в самій Росії. Таких людей удається звільняти (або вони самі дістаються територій, підконтрольних українському уряду). Проте на волі вони стикаються з істотними проблемами.

З метою збору достовірних даних щодо потреб, проблем і досвіду звільнених цивільних, напрацювання рекомендацій для державних органів та органів місцевого самоврядування щодо поліпшення політики реінтеграції та підтримки останніх, формування основи для розробки державної програми супроводу й допомоги звільненим цивільним було організовано дослідження наявного становища звільнених цивільних.

Замовник дослідження — правозахисна громадська організація "Civis Fortis: Фундація захисту громадянського суспільства"; збір та аналіз даних здійснював фонд "Демократичні ініціативи" імені Ілька Кучеріва. Підтримку в проведенні дослідження надавала гуманітарна організація People in Need.

Для отримання достовірних даних про проблеми й потреби звільнених цивільних було проведено:

- 3 фокус-групові дискусії та 13 індивідуальних глибинних інтерв'ю з особами, які перебували в російській неволі. Загальна кількість залучених до дослідження звільнених цивільних — 36 осіб;
- глибинні інтерв'ю з особами, які безпосередньо залучені до надання різноманітної допомоги звільненим цивільним, а саме працюють у благодійних фондах, громадських і правозахисних організаціях, державних органах, які опікуються проблемами звільнених цивільних. Відповідно такі особи — експерти щодо проблем і потреб, з якими стикаються звільнені цивільні. Загальна кількість опитаних експертів — 25 осіб.

Під час фокус-групових дискусій та інтерв'ю з'ясовувалися основні проблеми, з якими стикалися цивільні після звільнення, специфіка їхніх потреб, оцінка допомоги, яку вони отримують від держави, органів місцевого самоврядування та громадських організацій, уявлення про можливі шляхи вирішення наявних і майбутніх проблем.

Відбір інформантів (звільнених цивільних та експертів) здійснювався цільовим чином із тих звільнених цивільних, які отримували допомогу від ГО Civis Fortis (або отримували допомогу від інших громадських організацій), і з-поміж працівників різних установ та організацій, які надають допомогу звільненим цивільним, та з якими ГО Civis Fortis співпрацює.

Для врахування впливу часу, що минув після звільнення, до дослідження було включено як осіб, звільнених нещодавно (2025 рік), так і тих, хто повернувся раніше (2019-2024 роки). Переважну більшість (30 осіб) склали звільнені у 2025 році, з яких 25 осіб було звільнено в серпні 2025 року, ще 5 — у період березень — липень 2025 року. Ще 5 осіб було звільнено у 2019-2024 роках.

За способом звільнення більшість респондентів (33 особи) було звільнено в межах організованих обмінів, тоді як 2 особи повернулися на підконтрольну Україні територію самостійно.

Основним місцем проходження лікування звільнених цивільних був Київ (включно з лікувальними закладами в Київській області). Усі опитані отримували лікування в Києві, з яких 27 — виключно в Києві, а 8 проходили лікування також в інших регіонах України й за кордоном.

Польовий етап дослідження тривав у жовтні 2025 року.

Висловлені в цьому дослідженні твердження належать респондентам в інтерпретації фонду "Демократичні ініціативи" імені Ілька Кучеріва. Фундація захисту громадянського суспільства Civis Fortis може не поділяти деякі з них, проте залишає в дослідженні для недопущення цензерування.

Civis Fortis щиро дякує експертам, які взяли участь у цьому дослідженні. Ними стали представники недержавних (благодійних фондів “Фонд сім’ї Андреєвих”, “Право на захист”, “Рокада”, “Наш Сокіл”, благодійної організації “100% Життя. Київський регіон”, громадських організацій “Блакитний птах”, “Об’єднання родичів політв’язнів Кремля”, “Цивільні вільні”, “Нумо, сестри!”, “SEMA Ukraine”, “Кримська правозахисна група”, “Норвезька рада у справах біженців”, спільноти колишніх цивільних полонених “Бранці Херсона”, “Медійна ініціатива за права людини”, спільноти юристок “JurFem”, “Української Гельсінської спілки з прав людини”) та державних (державного Центру психічного здоров’я та реабілітації ветеранів “Лісова поляна”, Київської обласної військової адміністрації, Офісу Генерального прокурора, Шевченківського районного в місті Києві Центру соціальних служб, Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими, міжурядова організація “Міжнародна організація з міграції”) установ та організацій.

Дослідження проводилося на умовах повної анонімності для всіх респондентів — як постраждалих, звільнених з полону цивільних осіб, так і залучених експертів. З міркувань конфіденційності та безпеки особисті дані учасників не збиралися та не розкриваються. Усі наведені в тексті цитати респондентів та експертів подаються без зазначення імен, посад та інших ідентифікаційних ознак.

Опис проблеми

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України поставила перед українським суспільством і державою виклики, які виходять далеко за межі безпосереднього воєнного протистояння. Одним із таких викликів — системним і досі недостатньо визнаним — є доля тисяч цивільних громадян, які були незаконно позбавлені волі окупаційною владою та опинилися в ситуації, для якої в Україні досі немає ані адекватної правової рамки, ані дієвого механізму підтримки.

Незаконне ув'язнення цивільних є не стихійним явищем, а елементом цілеспрямованої окупаційної політики. Переважна більшість тих, хто опинився в полоні на захоплених територіях, — це люди, які відкрито відстоювали суверенітет України: місцеві активісти та громадські лідери, журналісти, правозахисники, волонтери, представники органів місцевого самоврядування та просто активні громадяни, чия позиція робила їх небезпечними для окупаційних структур. Їхнє переслідування мало чітку логіку: знищити точки опору в громадах, залякати населення, придушити будь-який прояв громадянської ідентичності. Саме тому ці люди є не лише жертвами воєнних злочинів — вони є символом спротиву, і їхнє повернення до повноцінного життя є питанням не лише гуманітарним, а й суспільно-політичним.

Однак Україна поки що не готова відповісти на це питання системно. Звільнені цивільні повертаються в суспільство, яке їх не очікувало: без чіткого "маршруту" підтримки, без визначеного відповідального органу, без достатніх ресурсів і без сформованих стандартів роботи з цією категорією постраждалих. Держава загалом визнає існування проблеми, однак реагує на неї переважно ситуативно — залежно від масштабу конкретного обміну, медійного резонансу та наявності громадських організацій поруч. Системного, гарантованого, незалежного від зовнішніх обставин підходу не існує.

Ця прогалина має наслідки, що виходять за межі індивідуальних трагедій. В умовах тривалої оборонної війни держава, яка не спроможна захистити і відновити тих, хто постраждав за свою проукраїнську позицію, посилає руйнівний сигнал усьому суспільству — про те, що громадянська активність не захищена, а жертовність не визнана. Це підриває соціальну згуртованість і довіру до інститутів саме тоді, коли і те, і інше є стратегічним ресурсом країни у стані війни.

Вирішення цієї проблеми не під силу жодному з акторів окремо. Держава має достатньо важелів для формування законодавчої бази та координації ресурсів, але не має ані гнучкості, ані наближеності до постраждалих, що є ключовим у роботі з цією категорією людей. Громадянське суспільство акумулювало унікальну експертизу і довіру звільнених, але діє в умовах проектного фінансування та постійної ресурсної нестабільності. Міжнародні партнери та донори мають і кошти, і досвід подібних криз в інших контекстах, але без стратегічного бачення з боку української держави їхня підтримка залишається фрагментованою.

Отже, виклик полягає не в браку окремих рішень — він полягає у відсутності єдиного, скоординованого механізму, в якому держава, громадянське суспільство та міжнародні партнери діють за спільними стандартами, у спільному правовому полі й з розумінням спільної відповідальності. Створення такого механізму є не технічним завданням, а питанням політичної волі та стратегічного вибору — вибору на користь суспільства, яке не залишає своїх.

Саме на формування доказової бази для цього вибору спрямований цей звіт.

1 КОЛО ОСНОВНИХ ПРОБЛЕМ ЗВІЛЬНЕНИХ ІЗ ПОЛОНУ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ

Серед найактуальніших питань і проблем опитані цивільні, яких було звільнено у 2025 році, на перше місце найчастіше ставили проблеми житла, лікування (зокрема стоматологічних послуг), відновлення документів, забезпечення фінансових потреб. Ті особи, яких було звільнено раніше, перераховували ті ж проблеми, лише серед них перше місце однозначно посідало отримання медичних послуг.

Опитані експерти серед найзначніших проблем, з якими стикаються звільнені цивільні, згадували забезпечення житлом, відновлення документів (зокрема здобуття офіційного статусу), отримання медичної допомоги та супроводу, забезпечення одягом, отримання психологічної допомоги, отримання достатнього обсягу інформації про права звільнених цивільних і можливості отримання останніми допомоги, наявність достатнього фінансового забезпечення. На перше місце експерти найчастіше ставили проблеми із забезпеченням житлом і відновленням документів.

Водночас низка експертів наголошували на тому, що важко визначити пріоритетні проблеми, оскільки вони існують у комплексі і є багато звільнених, які потребують буквально всього (медичної допомоги, одягу, відновлення документів, грошової допомоги, забезпечення житлом, психологічної підтримки, юридичної допомоги).

Що стосується можливостей вирішення наявних у звільнених цивільних полонених проблем, то досить поширеним серед експертів є переконання, що це цілком можливо за наявності бажання й політичної волі.

Водночас під час формування державної політики варто зважати на те, що міра й актуальність проблем, з якими стикаються звільнені цивільні полонені, не є однаковими для всіх, оскільки ця група неоднорідна.

По-перше, існують відмінності в стані й потребах цивільних, яких було звільнено в результаті організованих державними органами

взаємозвільнень, і тих, хто самостійно звільнився й повернувся з окупованих українських територій чи з Росії. Адже представники другої категорії стають найменш захищеними та не отримують необхідної допомоги, оскільки їм важко або й неможливо довести факт ув’язнення та тортур. Унаслідок цього такі звільнені цивільні не здобувають статусу незаконно позбавлених волі.

Оцінки експертів

“Якщо самостійно звільнені, то вони взагалі нічого не отримують”
“Для цих людей узагалі немає підтримки, бо вони не можуть здобути ніякого статусу. ... вони навіть не потрапили в лікарню, як потрапляють усі цивільні відразу після звільнення ... вони навіть цього не отримували, цієї медичної допомоги, допомоги з документами, якщо вони втрачені. У принципі вони повністю без цього”

Відповідно експерти пропонували внести зміни до профільного закону[1], який регулює державну допомогу звільненим цивільним полоненим, які б полегшили отримання ними підтримки.

Потенціал отримання допомоги також різниться у тих осіб, яких було звільнено у 2025 році, і тих, хто звільнився раніше (протягом 2019-2024 років). Цивільні, які звільнялись протягом 2025 року, отримували значно більшу допомогу й підтримку внаслідок кращого налагодження механізмів надання допомоги та кращої фіксації інформації про їхні потреби. Натомість звільнені до 2025 року і одразу отримували значно меншу допомогу (або й не отримували ніякої), і згодом увага до них дедалі зменшується.

Складність проблем залежить і від наявності у звільнених родичів, близьких, друзів в Україні й можливості отримувати від них допомогу та підтримку. Відсутність близьких і майна на підконтрольній уряду території у звільнених ставить їх у ще важче становище.

1 Вочевидь ідеться про Закон України “Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей” https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2010-20#Text

2 СИТУАЦІЯ З МЕДИЧНОЮ ДОПОМОГОЮ

Станом на 2025 рік система первинної медичної допомоги звільненим виглядає налагодженою. Цивільних полонених, яких звільняли через процедуру взаємозвільнення, спочатку розміщували в медичному закладі в Чернігові, з дуже обмеженим обстеженням (загальний огляд, узяття первинних аналізів без призначення лікування[2]).

Свідчення звільнених цивільних полонених:

“Спершу в нас був такий відпочинок тиждень: ніхто нічого, просто відпочивайте, адаптуйтеся”
“Огляд у лікарні без лікування”
“Одразу привезли до лікарні ... там ми пробули 5 днів. Там фактично нічого не робилося по здоров’ю. Ми там перебували лише. Аналізи крові взяли потім через 3 дні. Їх узяли вночі, коли ми вже від’їжджали”
“У лікарні люди чудово ставилися, усміхалися, але роботи ніякої. Узагалі. ... просто для відмазки зробили, кров набрали, і результатів ніяких. І найголовніше, ось цей документ, довідка, ... у якій вони пишуть “скарг немає”. І потім коли лікар дивиться, говорить: “Ну як я можу довести, що у вас були поранення, у вас осколок у стегні, якщо ось первинний огляд, і говорять, що у вас немає скарг”. ... Він сказав, що це було й минулого разу так”

Далі звільнених цивільних спрямовували до Київської обласної лікарні, де вони проходили ретельний медичний огляд, та за потреби отримували лікування.

Водночас наявний підхід має низку істотних недоліків.

По-перше, звільнені цивільні та опитані експерти відзначали, що навіть під час перебування в Київській обласній лікарні допомога часто обмежується діагностикою й рекомендаціями щодо подальшого лікування.

Свідчення звільнених цивільних полонених:

“Ми не отримували послуги відновлення здоров’я. Ми отримували всі дослідження. ... Там діагностують, і все”
“Спочатку було в лікарні обстеження. А потім уже на базі цих даних тоді рекомендують якісь лікування”
“Медичне обстеження ... воно, скажімо так, невелике, і навіть, мені здається, не зовсім відповідає тому, що повинно було б бути. Подивилися там: да-да. Там якісь виписки зробили, і все, і на цьому все скінчилося”
“Якщо гостре в тебе щось, вони на це увагу звертають. Якщо в тебе так, поверхово, гострого нічого немає, то...”
“Обстеження було, але навіть ніхто не сказав результатів. У мене проблеми із серцем, у мене проблеми з ногою. Обстеження провели — ніби не критично, операція не потрібна. Ну а як бути? Ну знеболювальні пийте, мажте маззю”
“Вони 21 день мали нас протримати в себе, щось комусь невідкладне зробили, а далі просто призначають, що вам треба буде прийти тоді й тоді, що ось такий лікар, звертайтеся, у вас призначене лікування. Без проживання в лікарні вже”

---

2 Відповідно до пункту 10 Порядку проведення відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів, заходів з адаптації, підтримки (супроводу) осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення, затвердженого постановою КМУ від 15 березня 2024 року № 296 (далі — Порядок), медична, реабілітаційна й психологічна допомога звільненим особам має надаватися невідкладно після їх доставлення уповноваженими на їх супроводження органами (особами) до центрів реінтеграції або закладів охорони здоров’я.

Оцінки експертів

“Хто звільнені через обмін, їх доправляють до лікарні, і по факту в лікарні їм роблять хороший скринінг. Проте знаходять проблеми, ставлять діагнози й виписують. Усе, ти із цими діагнозами іди там і роби, що хочеш”
“Держава їх тільки обстежила, а лікування ніякого не надала”

По-друге, у роботі зі звільненими цивільними відсутній спеціалізований підхід. Такі особи потребують більшої уваги з медичного боку внаслідок особливостей наявних травм і захворювань, а також спеціального ставлення до них під час лікування. Натомість звільнених цивільних розміщують у загальних медичних закладах, працюють із ними, як зі звичайними пацієнтами, зокрема медичний персонал не підготовлений до роботи з ними, а лікарі працюють із ними без зменшення стандартного навантаження іншими пацієнтами.

Свідчення звільненого цивільного полоненого

“Нас привезли в обласну лікарню. Розмістили в урологічному відділі. Тобто немає якогось такого відділу реабілітації, де вони б знаходилися. Нас розміщують: було місце вільне в урології — когось помістили в урологію, когось у кардіологію, когось у травматологію. Тобто де були вільні ліжка, нас там і розмістили. А якогось єдиного такого центру, де б нас усіх звезли, сказали: ось хлопці, ви тут, а до вас будуть ходити лікарі, — такого не було”
“Тут лікарня, у якій іде планова робота. Це насправді хірургічний відділе, де роблять складні операції. А туди поклали нас, і ми як тягар для цих лікарів. Ми це відчували. Ми порушували їм їхній плановий ритм роботи”

Оцінки експертів

“Їх заводять у загальні соматичні лікарні, їх розподіляють по соматичним відділам. Тобто ними займаються лікарі, яким треба оперувати, ... треба займатися своїми хворими. І лікарі повинні, бо це або страждає тоді їхня робота пряма, або недоотримують увагу полонені, які цю увагу повинні отримувати 24 на 7”
“Там тільки почали вчити персонал правильно поводитися, що хоча б добре, звичайно, тому що ретравматизація може настати в таких пацієнтів від ставлення до них, від дуже багатьох факторів. Програму прийняли, які самі обстеження стандартні, які саме мають спеціалісти бути. Але не у всіх лікарнях усі ці спеціалісти є, і не всі ці спеціалісти розуміють, із ким вони мають справу”
“Є просто таке некоректне, або навіть грубе, неетичне ставлення лікарів чи така комунікація лікарів і молодшого медичного персоналу, реабілітаційного медичного персоналу, які не враховують специфіку травми, психічної травми, наслідки тортур. І, власне, людина не може відкритися. Вона не може прокомунікувати, що саме її турбує”
“У нас медицина за три роки не розуміє, що робити із цивільними. У нас вона не підготовлена працювати з наслідками тих видів тортур, яких цивільні зазнали в полоні. ... І вони стикаються зі звичайною медичною системою ... Ну, що може сімейний лікар сказати, коли тебе катували струмом? Що тобі потрібно зробити? Навіть не уявляють, до яких профільних лікарів направляти. Та й цивільні не приходять до своїх сімейних лікарів розповідати, що вони зазнали катувань”.

По-третє, недостатнє забезпечення звільнених цивільних необхідними ліками. Звільнених цивільних забезпечують ліками в незначній кількості, а більшу частину медичних препаратів вони змушені купувати власним коштом в умовах браку або відсутності коштів.

Свідчення звільненого цивільного

“Ще питання з таблетками. У мене виразка шлунка. ... Говорю: “Дайте пробіотики, треба ж пити, аби й шлунок лікувати, і все”. “У нас немає, купуй за свої гроші”. Здоров’я важливіше: пішов на 1000 гривень купив”

Оцінка експерта

“Деяким було призначено препарати, які потрібно було купити, а коштів у них не було взагалі. ... Лікування призначили, сказали — іди купуй препарати і тоді будеш лікуватися. Немає саме медикаментозного забезпечення. Лікарні не забезпечені”

По-четверте, строки первинного розміщення звільнених цивільних у лікарні не завжди достатні для лікування.

Свідчення звільненого цивільного

“Дуже прикро, що нам дають певний строк, протягом якого ми можемо перебувати в лікарні. По-моєму, цей строк обчислюється місяцем”

Оцінка експерта

“Те, що робиться зараз, — це максимум 2 тижні в лікарні, є якісь опорні... Тому насправді недостатньо”

Крім проблем із наданням первинної медичної допомоги, учасники дослідження відзначали й проблеми з тривалою медичною допомогою. Такої допомоги, як правило, потребують усі звільнені цивільні, які піддавалися тортурам і жорстокому поводженню.

Свідчення звільненого цивільного

“Не був у нашому випадку передбачений етап санаторної реабілітації. Раніше, після обстеження в лікарні, люди були ще десь ... це індивідуально було, за якимись медичними показниками, а в нас закінчився термін перебування в лікарні, нам сказали: “Ми вас виписуємо”

Оцінки експертів

“У цьому закладі людина отримує медичну допомогу, яка їй потрібна, або якщо лікарі не бачать потреби в госпіталізації, її навіть не госпіталізують. І після чого її виписують, і на цьому все”
“Відновлення після звільнення залежно від того, наскільки травматичним був полон, які були види тортур і насилля, відновлення загалом здоров’я може тривати від декількох тижнів до декількох років”
“Проблеми нікуди не зникають і досить таки часто деякі проблеми можуть з’являтися, проявлятися за деякий час. І тому тут десь пролонгована така медична допомога, звісно, що потрібна”
“З одного боку, реабілітація для звільнених із незаконного ув’язнення передбачена Законом України 2010, з іншого боку, не створені механізми на рівні підзаконних актів, на рівні уряду для того, щоб ця реабілітація була. Тобто немає програми реабілітації, немає відповідальної особи, немає виділених коштів на це, немає нічого”
“У нас не вирішено питання надання довготривалої медичної допомоги. Люди повертаються з дуже важкими травмами, що часто впливає на все життя. Тобто питання довготривалої медичної

допомоги взагалі зараз не розглядається в державі. А воно стає дедалі актуальнішим"

Однією з найболючіших проблем звільнених цивільних, з якою стикаються практично усі з них, є отримання необхідних стоматологічних послуг. Опитані звільнені цивільні відзначали випадки, коли вони не отримували допомогу, отримували її у мінімальному обсязі та із затримкою. Це призводило до потреби надалі звертатися за послугами приватних стоматологів.

Свідчення звільнених цивільних

"Усім говорять — ні, все, ось це зуби хто встиг, поки був у лікарні, попломбувати по дрібницях, а решта все, ідіть і самі відновлюйте, як хочете"
"На днях пішов до поліклініки ... Говорю: "Мені потрібно поставити імплант. Вони говорять: "Ну, ви ж уже виписалися.... Ну тоді вже робіть власним коштом". ... Чому вони виписали, а не стали робити? ... Комусь вони ставлять, роблять, а комусь вони говорять: ідіть кудись або робіть власним коштом"
"У мене статус, усе є, вони мені вирвали три зуби, один запломбували, і все. Я йому дзвоню потім наступного разу: "Коли будемо робити другий, ще мені дві дірки треба зробити, як мінімум". Він каже: "Усе, раз ви виписалися з лікарні, уже за свої гроші"
"Поки ми були в лікарні, я не встиг зробити. Там призначили якийсь період. На цей момент я один зуб зробив, але ще дуже багато робити. ... Я подзвонив, кажу: "У мене на 23-є не вийшло". Говорить: "Ну все, наступного разу це вже буде платно"

Оцінки експертів

"Глобальна у всіх проблема — це відсутність зубів. Їх вибивали, вони випадали через нестачу їжі, води й сонця, від катування. Тут треба імплантація. На жаль, це дуже дорого, і держава це не покриває, а фонди просто не в змозі. Якісь фонди можуть це штучно покрити одній-другій людині, але коли повертається багато ..."
"Якщо ми говоримо про глибше лікування, зубопротезування і так далі, це завжди проблема, тому що це дорого. Цивільним держава не покриває. Можливо, вони не забезпечують лікування, зубопротезування, бо це мегаскладна штука й дороговартісна"
"Держава покриває зараз зубне лікування тільки або ургенцію, тобто виривати зуб або запломбувати якусь тимчасову пломбу, або військовим... Тобто звичайний цивільний, який не має жодного статусу, він не може полікувати зуби. І це завжди або на волонтерах НУО, або на самій людині здебільшого"

Також неадекватним до потреб звільнених цивільних виявляється подальше отримання медичних послуг після первинного перебування в лікарні. Звільнені отримують медичне обслуговування на загальних підставах: через сімейних лікарів (які зазвичай недостатньо підготовлені для роботи з такою категорією пацієнтів), а надання необхідних діагностики й лікування занадто розтягнуті в часі.

Свідчення звільненого цивільного полоненого

"Ми чекаємо в чергах на безоплатні якісь діагностування. Ці черги можуть бути і два, і три місяці, якщо ми хочемо обстежуватися безоплатно. Або це треба за кошти"

Оцінки експертів

“Формально сімейні лікарі цим займаються, але по факту я не впевнена, що хоч якийсь сімейний лікар, який пройшов курси, зможе працювати з людиною з такою травмою. Тим більше системно”
“Ніби доступ є де-юре, і людина може це отримати. Але іноді буває таке, що треба доступ до цих медпослуг чи послуг із реабілітації. Тобто, я маю на увазі, треба туди поїхати, треба там пожити. Це все людина повинна оплачувати власним коштом. Де-юре, вони все можуть отримати безоплатно, але іноді бувають такі оці штуки, типу МРТ, КТ, щось таке, на яке великі черги. І тому їм треба іноді шукати кошти для того, щоб зробити це платно в якійсь приватній клініці позачергово, щоб можна було швидко діагностувати якісь проблеми зі здоров’ям”

Недостатня й поінформованість звільнених цивільних про подальшу реабілітацію та санаторно-курортне лікування. Не всі з них знають про наявні можливості, або дізнаються про них вже тоді, коли спливає термін можливості їх отримання.

Свідчення звільненого цивільного полоненого

“Про гарантоване санітарно-курортне забезпечення, про те, що можна було б ним скористатися або отримати відшкодування, якщо мене не влаштовує те, що пропонується, я про це дізналася через півтора року після звільнення, бо мені ніхто про це не розповідав. Але ця гарантія триває тільки протягом року після звільнення. Я вже також утратила можливість отримати навіть це”

Оцінка експерта

“Люди, які перебували довгий час у тривалій ізоляції, не мають сімейного лікаря, не завжди можуть зрозуміти, як змінилась ситуація, як отримати те, що вони реально можуть отримати безоплатно. Тут питання в тому, що, по суті, це відсутність достатньо зрозумілих механізмів і соціальної підтримки. Тобто більшість медичних процедур можна отримати коштом держави в разі хорошого кейсового соціального супроводу й зрозумілих інструкцій про те, як це зробити”

Водночас переважна більшість опитаних звільнених цивільних заявляють про необхідність подальшого тривалого лікування.

Відповідно інформанти (звільнені цивільні й експерти) висловлювали пропозиції приділення з боку держави більшої уваги до оздоровлення звільнених цивільних, як-от:

- виділення спеціалізованих лікарень із відповідно навченим персоналом, з відпрацьованими алгоритмами роботи;
- запровадження довгострокових програм лікування;
- надання щорічного безоплатного санаторного лікування;
- розширення медичних послуг, які для звільнених фінансує держава (зокрема стоматологічних послуг, послуг психолога);
- забезпечення позачергового отримання медичних і діагностичних послуг.

3 ПРОБЛЕМА ЖИТЛОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗВІЛЬНЕНИХ ЦИВІЛЬНИХ

Житлове забезпечення звільнених залишається достатньо проблемним.

З тих опитаних звільнених цивільних, хто звільнився до 2025 року, ніхто не має власного житла. Ці люди проживають у модульних містечках, гуртожитках, хостелах, орендованих квартирах, а також у житлі друзів. Ті, хто отримав тимчасове житло, переважно оцінюють його як добре або задовільне.

Ті опитані, які звільнилися протягом 2025 року, переважно перебувають у лікарнях на реабілітації, і для них питання забезпечення житлом стоїть дуже гостро. Вони не знають, де далі жити, що може негативно відбиватися на ефективності їх лікування, реабілітації та стані ментального здоров’я.

Ті цивільні, яких було звільнено у 2025 році і які вже вийшли з лікарні, переважно мають тимчасове житло, доступне на невеликий час.

Свідчення звільнених цивільних

“Сказали: пів року живи. А коли я запитав, що буде після пів року, кажуть: “Напевно, там продовження буде”. Але вони не цікавилися, що буде через пів року. Їм важливо було зараз це виділити. Тобто я не впевнений, що буде далі”

“Надається на рік, потім продовжується. Як воно там буде насправді, ніхто ж цього не знає. Хтось захоче й завтра скаже: “Збирай речі та йди звідси”

Оцінка експерта

“Поки що тим, кому надали тимчасовий прихисток, тобто, припустимо, у модульному містечку Хансена, село Т., то всім звільненим із полону дали житло на 5-6 місяців. Тобто за цей час у них є можливість працевлаштуватися, пройти реабілітацію за допомогою спеціалістів у центрі соціальних служб у тих регіонах, де вони перебувають, і, все-таки, хоча би стати на ноги”

Серед організацій та установ, які сприяли отриманню тимчасового житла, опитані звільнені цивільні згадували ГО Civis Fortis, Броварську міську раду, КМДА, Луганську й Донецьку військові адміністрації.

Водночас експерти звертали увагу на те, що необхідно не просто забезпечувати звільнених якимось житлом, а щоб воно було гідним: відповідало стану здоров’я людей після тривалого перебування в неволі.

Оцінки експертів

“Навіть те житло, яке пропонується, буває неналежне не те що за якістю, але там не ті умови, у яких могли би ці люди проживати з огляду на їхні певні психологічні або фізичні потреби”

“Для людей, котрі повернулися з полону, тим паче з довготривалого полону, усе ж таки мають бути інші умови для проживання. Найголовніша умова — це мати особистий простір. Мені відомі історії, коли дівчат після 6 років перебування в полоні поселяли в шелтер, де жінка проживала з декількома жінками в кімнаті. Це неприпустимо”

Серед звільнених у 2025 році внаслідок отримання обіцянок від Офісу Президента (згадувалася інформація, яку давала заступниця Керівника Офісу Президента І. Верещук, яка опікувалася питаннями звільнених цивільних), уже сформувалися сподівання, що держава забезпечуватиме фінансування придбання житла.

Свідчення звільнених цивільних

“Держава обіцяє прийняти закон, що нам дадуть житлові сертифікати. Поки що це лише в планах у нашої держави”

“Зараз чекаємо на рішення по житлу, по сертифікату. Сказали, що на наступний рік, може, щось вирішать”

“Обіцяла[3] ось ці сертифікати грошові на 2 мільйона із житлом. Ну, наскільки цей процес буде реалізовано? Ну, я думаю, що, якщо вона сказала, це буде. Просто питання, коли це буде?”

Для вирішення проблеми із забезпеченням звільнених житлом експерти пропонували різні варіанти. Це може бути створення державою системи пунктів тимчасового поселення цієї категорії осіб для стабілізації становища людини й пошуку подальшого вирішення її проблем.

Оцінки експертів

“Найперше ... тут потрібен, скажімо так, реабілітаційний шелтер, який би вирішив на перший період, ну пів року десь, може місяців дев’ять, їхню проблему з перебуванням. І це повинні бути не звичайні гуртожитки, де умови не відрізняються іноді від камер, у яких їх тримали. А гарна відбудована будівля з окремими кімнатами, бо їм потрібен свій простір, усе ж таки, після утримання в цих тюрмах, де вони часто не по одному сиділи, а в камерах загальних, один з одним. Їм потрібен свій простір, свій ресурс, скажімо так, психологічний у цьому просторі”

“Може, треба в чотирьох обласних центрах зробити шелтери для їхнього проживання. В обласних центрах, один — в Одесі, один — у Києві, один — у Львові, і десь іще, щоб людина приїхала й могла нормально мешкати”

“Оце єдине велике широке вікно, держава має пропонувати: або гуртожитки, або модульні містечка. Ну якісь варіанти хоча б для тимчасового проживання на якийсь термін, до пів року. Будь-яка людина має соціалізуватися й отримати відпочинок”

“В ідеалі, я вважаю, що в кожному регіоні кожна місцева влада має мати якесь соціальне житло й надавати його за потребою та за вимогою людям, які приїжджають у ці громади, або повертаються в ці громади, звертаються і кажуть, що вони постраждали від полону, від тортур, і таким людям має надаватися тимчасово. Ніхто не каже, що це буде на все життя житло, але хоча б тимчасово”

“Маємо запустити програму надання тимчасового житла. Мова не йде обов’язково про капітальне житло або про якесь окреме житло. Можуть бути гуртожитки, можуть бути інші види житла, але людині має бути, де жити”

Також пропонувався варіант із допомогою (повною або частковою) з боку держави в оренді житла, зокрема із соціальною орендою.

Оцінка експерта

“Міністерство розвитку громади та території України розробляло проєкт постанови щодо соціальної оренди. Ми брали участь у громадських обговореннях і просили, щоб розширили саме цю послугу, цю програму й на людей, яких було звільнено з полону”

Водночас у випадку майбутнього запровадження державного фінансування придбання житла експерти пропонують передбачити обов’язковий супровід звільнених.

Оцінка експерта

“З кейс-менеджментом,... щоб вони, наприклад, на ці сертифікати або на гроші, якщо їм уже таки будуть видавати їх, витратили за ці-

3 Прим. редактора: ідеться про заступницю Керівника Офісу Президента І. Верещук

льовим призначенням. Також, щоб у них була можливість поінформованого вибору житла. Бо, вони у вразливому стані бувають після звільнення, коли вони можуть не розуміти наслідків свого вибору”

4 ПРОБЛЕМИ ЗДОБУТТЯ СПЕЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ

Крім питання відновлення документів, звільнені стикаються з проблемою здобуття статусу особи, позбавленої особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України. Здобуття такого статусу вимагає документальних підтверджень перебування в незаконному утриманні, яких вони часто не мають. Станом на 2025 рік близько третини опитаних у цьому дослідженні звільнених не змогли здобути цей статус із цієї причини.

Оцінки експертів

"Загальна проблема — неможливість довести статус перебування у полоні, тому що документів немає. Особа була тривалий час у місцях несвободи, зазнавала жорстокого поводження. Стверджує це, але документів не має. І ніякого відшкодування цього не настає. Це має бути підтверджено незалежними свідками. Особа приходить і стверджує, що була в полоні, мене тримали, катували. Доказів цього, інших матеріальних немає. Документів, звичайно, немає"

"Наявна система доказування, що я справді перебував у незаконному ув'язненні, вимагає від постраждалої особи, щоб та надала відомості, які підтверджують факт ув'язнення. Якщо людина ув'язнена офіційно, проти неї заведена справа, то родичі такої людини або людина після звільнення може надати документи. Якщо немає такого підтвердження, то людина може збирати свідчення, хтось її бачив. Вона може розповідати, перевірятися на детекторі брехні. Тобто використовувати будь-які способи, щоб зібрати хоч якісь відомості, але практика показує, що в більшості випадків таких відомостей комісії недостатньо. І більшості тих, хто утримувався інкомунікадо, комісія, яка встановлює факт незаконного ув'язнення, відмовляє"

"Щоб здобути цей статус полоненого, їм (ред: комісії) треба надати досить багато доказів, що вони потрапили в полон у зв'язку з тим, що вони захищали, відповідно, вели якусь пронаціональну політику й тому подібне. ... І дуже часто їм відмовляють, бо не мають достатньо доказів"

"Зарадити їй практично нічим не можна. Може вирішуватися в різний спосіб, але будемо говорити так: у більшості випадків без належного документального підтвердження особа залишатиметься без відшкодування і без визнання цього статусу"

"Узагалі покладати на постраждалу особу відповідальність за доказування — це суперечить самій суті соціальної допомоги через те, що людина після повернення одразу потребує соціальної допомоги, але вона вимушена місяцями у виснаженому стані збирати якісь відомості, займатися цими справами"

"Треба довести, що його взяли в полон через те, що, наприклад, відстоював українську позицію, вів пронаціональну політику й так далі. Але це потрібно довести. І зазвичай, наприклад, якщо особа є цивільною полоненою, це набагато важче зробити, ніж, наприклад, військовополоненою".

"Умовно особу тримали в Донецькій "Ізоляції"[4] (ред.: мається на увазі колишній мистецький простір у м. Донецьку, який після окупації у 2014 році влада так званої ДНР перетворила на імпровізовану катівню), випустили через три місяці. Вона врятувалася, каже, я там три місяці провів в ізоляції (ред.: мається на увазі характерна ознака покарання в процесі позбавлення волі). Добре, коли це каже відома людина й про нього відомо, що він там був в "Ізоляції", є підтверджена історія. Але, коли невідомо ні про цю людину, ні про те, чи був він в "Ізоляції", особа, яка вийшла звідти, не має жодних документів, вона тільки стверджує про це".

4 Ізоляція https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%B7%D0%BE%D0%BB%D1%8F%D1%86%D1%96%D1%8F_(%D0%B2%27%D1%8F%D0%B7%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8F)

Особливо проблематично доведення факту перебування в неволі для тих осіб, які повернулися поза офіційним звільненням.

Оцінки експертів

"Людина звільняється, воліє доїхати через треті країни на контрольовану частину України, але далі вона по факту обмежена у своїх можливостях довести, що вона реально пережила незаконне ув'язнення, що той час, поки її не було, вона реально була в незаконному ув'язненні, а не десь там у своїх справах. Тому вона позбавлена можливості здобути статус"
"У звільнених, які повернулися своїм шляхом або шляхом деокупації, набагато більше проблем через те, що без визнання держави, тобто здобуття статусу, це може затягуватися на роки, вони не мають жодної взагалі пільги. Вони не мають відстрочки від мобілізації, вони не мають грошей. Найчастіше вони ВПО, які ще повинні десь житло собі шукати. Для цивільних, які повертаються поза обмінами, дуже все складно"
"Люди, які повертаються самостійно, на сьогодні взагалі найбільш уразливі, оскільки вони часто взагалі залишаються непоміченими державою"

Відмова в наданні статусу часто не містить пояснень причин такого рішення.

Свідчення звільнених цивільних полонених

"Я б'юся, щоб дізнатися про причину відмови. І це таємниця за сімома печатками. У Вайбері відповіли "Читай законодавство". Скидають це законодавство. Я пишу: "Я читав законодавство, і, згідно із законодавством, мені повинен бути статус". Мені другий раз підкидають: "Читайте законодавство"
"Я подався днями ще раз на повторну комісію. Поки під питанням. ... Я не знаю, чому першого разу мені відмовили"
"Причини не пояснюють. Вони одразу сказали: "Ми ніяких коментарів не даємо"
"От якщо дають відмову ... людина переподає другий раз. Знову подає купу документів, і знову їй відмовляють. Ну чому відмовили? Яких документів не вистачає?"

Хоча цивільні, яких було звільнено у 2025 році і які таки здобули відповідний статус, зазвичай отримували його достатньо швидко, протягом місяця.

Переважна більшість опитаних експертів вважають необхідним надання звільненим спеціального статусу, поєднаного з отриманням певних пільг і гарантій.

Причому нинішній статус і нинішні гарантії вони вважають недостатніми за обсягом медичних послуг та турботи про потерпілих, обсягами грошових виплат.

Відповідно опитані звільнені цивільні й експерти пропонували:

1. Розширити дію закону щодо статусу й виплат на розширені категорії потерпілих і спростити процедуру надання статусу.

Пропозиція експерта

"Потрібно апріорі визнати всіх, хто із цивільних був у полоні, якщо вони зазнали катування (а 99% від тих, хто перебував у неволі, зазнали катування). ... То вони автоматично мають здобувати цей статус". Щодо статусу тут, мабуть, колізія нашого законодавства. У нас була бенефіціарка, яка пробула місяць у полоні й відповідно до законодавства вона не має права на здобуття цього статусу. ... Вона одна-

ково була в полоні, вона однаково страждала, піддавалася тортурам і, відповідно, вона має право на здобуття цього статусу. Для мене це все ж таки про зниження всього терміну, цього критерію і про те, що все ж таки треба задовольняти права всіх людей. Я не розумію, чому людина п’ять місяців чи чотири місяці може бути в полоні, і чому вона не вважається цивільною полоненою.

2. Внести зміни у складі комісії, яка надає статус, а саме — збільшити представництво в ній громадських організацій, а також тих людей, які особисто мають досвід полону.

5 СИТУАЦІЯ З ВІДНОВЛЕННЯМ ЗВІЛЬНЕНИМИ ЦИВІЛЬНИМИ ДОКУМЕНТІВ

Якщо говорити про відновлення основних, стандартних документів (паспортів, ідентифікаційного коду, водійського посвідчення, довідки ВПО тощо), то станом на 2025 рік істотних проблем у більшості звільнених не виникає. Це робиться достатньо швидко й навіть, подекуди, безпосередньо в лікарні.

Свідчення звільненого цивільного полоненого

“Усе це, поки ми там перебували на лікуванні, нам допомагали оформляти, або взагалі приходили служби в лікарню. Два мікроавтобуси просто приїхали з усім обладнанням. Там люди, обладнання, фотографії, принтери із цими картками. Просто там розгорнули такий мобільний штаб. Просто там нам усе зробили”

Така оперативність і зручності є нововведенням, адже тим особам, які звільнялися раніше за другу половину літа 2025 року, доводилося витрачати на вирішенням цих проблем значно більше часу й вони займались усім самостійно.

Але під час відновлення інших документів часто виникають проблеми. По-перше, згадувалися складнощі з підтвердження дипломів про вищу освіту, особливо про медичну освіту, у результаті чого унеможливлюється отримання роботи за спеціальністю. По-друге проблематичним стає підтвердження трудового стажу й пенсійних документів, тож особи пенсійного віку не можуть оформити пенсійні виплати.

Свідчення звільнених цивільних

“Що стосується відновлення документів про освіту й трудовий стаж, тут я стикнувся із серйозною проблемою. Тому що в мене немає ані оригіналів, ані копій. Диплом я отримував ще за радянської влади. Архіви всі паперові. Вони залишилися на окупованій території. ... Я багато в які організації, і структури, і фонди звертався. Усі це беруть “на олівець”. Усі кажуть, що це складно. Мені розказали алгоритм. Я вже написав звернення до свого ВНЗ, щоб поновити диплом. Там я маю отримати негативну відповідь, що в них немає мого диплома. Після чого маю звернутися до Міністерства освіти і науки. Від них теж отримати відповідь, що в них нічого немає. Із цим я маю звернутися до суду, де я маю двох свідків надати, які підтвердять, що я таки лікар і що я в такому-то році отримав диплом. І тільки суд винесе рішення. І з цим судом я знову в Міністерство освіти, щоб вони виписали. І я це маю робити сам”

“З дипломами також питання порушили. Поки там... сьогодні мені дзвонили із цієї служби. Сказали: “Ми написали в Департамент запит, щоб порушити це питання і вас відновити. Поки ... дуже довго”. Два тижні пройшло, ніхто не відповідає”

“Зараз займаюся дипломами. Мені надали номер, і я листуюся через електронну пошту. І ось прийшло, що мої навчальні заклади залишилися на окупованій території, і тому, щоб підтвердити цей фах, знайшли заклади, які знаходяться тут, і вони видадуть дублікат диплома”

“У мене на окупованій території знаходяться всі підтверджувальні українські документи, де я вчився в різних місцях. А тут фотографії є, я віддав дівчатам з організації, яка відновлює документи, атестати й дипломи. Ось вони зараз цим і займаються”

Оцінки експертів

“Людина втратила диплом і не може його підтвердити. Наприклад, уявіть собі лікаря, який не може підтвердити ані диплом, ані практику. І ким йому тоді працювати?”

“Багатьом дуже важко відновити документи про освіту. Документів про освіту немає. У нас був один цивільний з полону, і

в нього медична освіта. Він лікар-хірург. Він каже: "Я не піду двори мести. Я медик, я працював хірургом. Великий досвід роботи". На будь-яку роботу вони не хочуть іти ще. Вони чекають поки ще. (...) Якщо документи були в паперовому вигляді, то вони просто знищені. Тим паче, якщо люди з окупованих територій, це в основному Донецьк, Луганськ"
"Дуже часто документи про освіту у людей на окупованих територіях залишаються. Тут ситуація наступна, що, в принципі, Міністерство освіти в курсі, вони включаються. Але, знову ж таки, напевно, про додаткову підтримку варто говорити".

Свідчення звільнених цивільних

"Я вже маю право на пенсію. Але, щоб мені її надали, має бути підтверджений стаж 35 років. А в мене підтверджений стаж виявився тільки 10 років. Тому що в електронному вигляді ці реєстри велися з 2004 року по 2014, коли в нас настала окупація. І тепер у мене з них підтверджених тільки 10 років. Тому Пенсійний фонд прийняв від мене заяву на пенсію, відмовив мені й призначив мені соціальну допомогу. Я ще в процесі, щоб з'ясувати як це. І відновити, довести ось цей свій пенсійний стаж, це теж така процедура як із дипломом, тобто через суд, через свідків. І я маю все це робити сам"
"Мені залишилося тільки пенсійне посвідчення. Тобто я телефоную, і мені обіцяють, що коли його зроблять, передзвонять. Я з 2010 року пенсіонер МВС, і щось там поки затягнулося з відновленням пенсійного посвідчення"
"Коли я повернулася з полону, то вже була пенсійного віку, але моя трудова книжка залишилася, звісно, що на окупованій території. У мене немає підтвердження трудового стажу за радянські часи до 2000 року, тому що Україна не оцифровувала ці дані своєчасно. І я не можу підтвердити свій трудовий стаж. Коли я зверталася в Пенсійний фонд, був уже закон, який гарантував, що, якщо людина знаходилась у моєму випадку 3 роки в полоні, то ці 3 роки зараховуються також у пенсійний стаж. Але в нас закони приймаються, а положення, а хто має за мене ці страхові внески робити, також не було прийнято. І на сьогодні я досі не маю пенсії"

По-третє, можуть виникати проблеми з відновленням військово-облікових документів.

Свідоцтво звільненої цивільної

"Мій чоловік ... стояв на військовому обліку в місцевому військкоматі .... Але звісно, що ніхто цих документів не передавав сюди. І звісно, щойно мене заарештували, він мав дуже швидко бігти, він виїхав, зміг виїхати. Але зараз ці документи він поновити не може. Чому він має нести відповідальність, якщо це не було оцифровано, якось приведено в порядок, починаючи з 2014 року, починаючи з моменту війни?"

Крім цього, звільнені згадували проблеми з відновленням посвідчення УБД та документів приватного підприємця.

У випадку проблем із відновленням документів самим звільненим буває важко цим займатися, і вони хотіли б отримувати юридичний супровід.

Що стосується питання відновлення документів, експерти також відзначали виникнення проблем із безоплатним відновленням паспорта громадянина України

Оцінка експерта

"Узяти, умовно, паспорт громадянина України. Чітко регламентовано, що він повинен видаватися безоплатно й у певний період часу. Але

на практиці ми зіштовхуємося з бар’єрами. Це нерозуміння адміністраторів ЦНАПів або певної державно-міграційної служби, як воно повинно супроводжуватись на практиці”
“Люди, які повернулися, мають право на відновлення паспорта безоплатно. Але в чому нюанс? Нюанс у тому, що на це право мають люди, щодо яких установлено факт позбавлення особистої свободи спеціальною комісією. Ті ж, про кого ніхто не турбувався, чи ті, щодо кого не було встановлено цього факту з якихось причин, знову ж таки, питання оплати цих послуг, воно є, воно стоїть, воно відкрите”

Для поліпшення ситуації з відновленням звільненими документів експерти пропонують запровадити системи, коли б необхідні послуги самі “йшли” до звільнених, тобто коли б працівники відповідних державних органів приходили до звільнених і надавали послуги за місцем їх перебування.

Оцінки експертів

“Було б дуже зручно, якби була одна кімната, де є кожен представник із кожного органу. З міграційної — своя людина з технікою, з поліції своя людина, яка буде там на постійній основі”
“З боку держави потрібно це контролювати, щоб людина не залишилася наодинці, а проконтролювати, ось надіслали спеціалістів із паспортного столу, пенсійного тощо”
“Якщо це централізовано, так само можна відвезти, або я не знаю, представник Пенсійного фонду приїхав. Там у цьому первинному центрі знаходиться, не знаю, 100 звільнених. Приїхали, усе зробили, поїхали. Наступного дня приїхало СБУ, і всі вони поспілкувалися день, два, три. А треба паспорта відновити — списки склали. Які проблеми відвезти? Або так само приїхали, дані зібрали й зробили централізовану видачу, а не так, що ми по різним лікарням, по різним відділам”.
“Можливо, навіть, щоб у таких центрах, куди вони прибувають і реєструються, зробити чергування якесь. Знову ж таки, паралель із внутрішньо переміщеними особами. Колись вони там у якихось бібліотеках районних Києва влаштовували, типу, четвер — день для ВПО. І там сидять по представнику від кожної структури — Пенсійного фонду, Центру зайнятості, Управління соціального захисту, ЦНАПу. І вони розповідають або прямо реєструють на якусь допомогу, на якісь послуги, на якісь документи”

Крім цього, експерти пропонували розробку алгоритму з послідовністю першочергових дій і звернень для звільнених.

6 СИТУАЦІЯ З ФІНАНСОВОЮ ПІДТРИМКОЮ ЗВІЛЬНЕНИХ ЦИВІЛЬНИХ

На сьогодні найвагомішою формою фінансової підтримки звільнених цивільних є передбачена законодавством виплата державної допомоги (100 тис. грн одноразово й по 100 тис. грн за кожен рік перебування у неволі). Така підтримка загалом успішно реалізується, велика кількість звільнених цивільних полонених отримують ці виплати. При відповідності законодавчим критеріям звільнені можуть претендувати на допомогу ВПО, а при наявності програм підтримки — на виплати з місцевих бюджетів. Також може бути надано недержавну допомогу від громадських організацій і благодійних фондів.

Водночас питання фінансової підтримки залишається гострим для звільнених цивільних.

По-перше, потреба в грошах у звільнених цивільних виникає із самого моменту звільнення. Їм необхідні кошти на першочергові витрати: одяг, транспорт, відновлення документів, зв’язок тощо. Ця фінансова допомога також має для звільнених цивільних значення в плані відновлення відчуття гідності, відчуття себе вільною, самостійною, незалежною людиною. Проте державні виплати, на які вони мають право, надходять лише через певний, іноді тривалий, час.

Свідчення звільнених цивільних

“Грошей зовсім не було, нічого, нікуди, усе пішки. Завдяки доброзичливим людям, які допомагали... Прийшла сім’я, там двоє людей, жінка з інвалідністю і чоловік прийшов, і кожному, хто побажав, їм просто скинули допомогу по 500 гривень на картку. І ми за ці гроші оце їздили по всіх місцях, тому що в нас не було нікого, нічого не було, ніяких коштів”

“Грубо кажучи, місяць ми нічого й не бачили. Ніякої допомоги. У кого є рідні — то добре, хоч 1000 гривень дадуть. А в кого рідних немає — ну повз магазин ходиш, а морозива купити не можеш”

“Грошей не було... І карток не було. Потім приїхав у ПриватБанк — оформили картки з нулем на цій картці. І тільки тоді, коли ми звернулися до першої благодійної організації — Фонду сім’ї Андрєєвих, і потім “Вільний шлях”, вони хоча б символічну суму — по 500 гривень — кожному на картку перерахували. Мені привозили гроші знайомі. У мене грошей не було так само, як у всіх”.

“Грішми мене забезпечували моя донька і її друзі. Бо грошей у мене не було”

“Відразу ми тижні два чи, мабуть, три сиділи без копійки”

“Мене поміняли, у мене тут ані родичів, нікого, фінансової допомоги ні від кого чекати. Документів немає, того немає, і ще ось цієї виплати чекати. Чекали скільки? Більше як 2-3 місяці”.

“Ось нас привезли. Нам не дали ані копійки грошей. Ми й правда ходили, відкривали рота на це морозиво. Немає в мене рідних, немає близьких. Комусь допомагали. Перший час дайте якусь копійчину людям, щоб вони могли собі елементарні речі дозволити. Дрібні витрати хоча б”

Оцінка експерта

“Мають бути якісь мінімальні кишенькові гроші, які людина має отримати на перший якийсь період. Тому що, зрозуміло, навіть якщо держава забезпечує мінімальними речами на якийсь там період, але, знову ж таки, це не відміняє гідності людини. Людина може хотіти випити кави чи, не знаю, купити собі кока-колу. І вона має на це право. Їй просто немає, де взяти гроші”

На сьогодні цю проблему частково вирішують громадські організації. Але це також може відбуватися із запізненням, допомога обмежується відносно невеликими сумами, та не всі звільнені цивільні можуть скористатися такою допомогою. Для громадських організацій стає про-

блемою, що вони змушені самостійно вишукувати цих людей, не маючи повної інформації про них.

З організацій, які надавали звільненим грошову допомогу, згадувалися ГО "Вільний шлях", БФ "Право на захист" (виплата 10800 грн та 16 тис. грн), ГО "Блакитний птах" (12 тис. грн), ГО "Фонд сім'ї Андрєєвих" (500 грн), ГО Civis Fortis (від 20 тис. грн).

Крім громадських організацій, певну допомогу надавали органи місцевого самоврядування та органи державної влади. Зокрема звільнені цивільні згадували КМДА (виплата 20 тис. грн), Донецьку обласну адміністрацію (виплата 15 тис. грн), Чернігівську адміністрацію, Кременецьку громаду Луганської області.

По-друге, державні виплати передбачені лише для тих осіб, які здобули статус особи, позбавленої особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України. Натомість не всім звільненим удається здобути цей статус і вони не отримують цих виплат.

По-третє, висловлювалися оцінки, що навіть передбачена державна виплата у 100 тис. грн на сьогодні недостатня, оскільки вона визначалася у 2018 році з огляду на тодішню фінансову ситуацію в Україні.

Думка звільненого цивільного

"100 тисяч тоді ... у 2020 році, до села, доїхати, коштувало 35 гривень. Зараз уже 100 гривень. І я у 2024 році отримую ті гроші за перебування у полоні, за роки... Вони повинні були дати тоді ще, коли інфляція була інша. І от ці 100 тисяч, чому 100 тисяч? Чому не 30 чи не 150? Треба якось вирахувати цю суму. Вона повинна бути на щось... І щоб вона індексувалася"

Оцінка експерта

"Особа після звільнення отримує лише 100 тисяч гривень, це менше, ніж 2,5 тисячі доларів. Коли ці 100 тисяч гривень запроваджували в 2018 році, то це було 3,5 тисячі доларів. ... ці гроші вже частково розтанули, а через ще пару років вони можуть розтанути ще вдвічі. Тобто ця підтримка з кожним роком зменшується, якщо робити поправку саме на цю інфляцію і знецінення цієї допомоги"

На думку експертів та звільнених цивільних, система фінансової допомоги потребує вдосконалення.

По-перше, необхідно запровадити виплати для екстрених потреб до офіційного встановлення факту перебування в полоні.

Думка звільненого цивільного

"Мінімальні гроші на картку, щоб людина хоча б собі каву могла купити, а не просила, щоб її хтось пригостив. Розумієте? Хоча б там, ну не знаю, якусь суму"
"У нас у перші дні взагалі немає грошей. Було б добре якусь невелику суму, тисяча-дві тисячі гривень у перші ж дні"

Водночас звучала думка, що такі виплати краще й надалі здійснювати через громадські організації, яким має виділятися для цього бюджетне фінансування.

Думка експерта

"Екстрену допомогу, на мій погляд, напевно, будуть спроможні найкраще надавати в майбутньому так само громадські організації, тому що вони дуже швидкі, вони адаптивні, вони значно швидші і значно

адаптивніші за державні органи. І такі програми екстреної допомоги варто залишати або варто передавати громадським організацій, тобто їх фінансувати, щоб вони їх могли забезпечувати”.

По-друге, необхідність індивідуального підходу до компенсації у 100 тис. грн.

Оцінка експерта

“Тут індивідуально потрібно, і потрібно, щоб була розроблена якась репараційна система, яка би дозволяла, зокрема, оцінювати — може, індивідуально, може, всім рівно, — але щоб ця система була розроблена саме на запитах цих постраждалих. Не можна сказати відразу навмання, якою має бути сума, вона повинна бути дуже ретельно обрахована”.

По-четверте, запровадження регулярних виплат для звільнених, на зразок пенсійних.

Оцінка експерта

“Це мають бути і військові, поранені, інваліди, які стали внаслідок війни, і хто пережив СНПК, і люди, які були позбавлені волі і пройшли катування. Усі вони мають отримувати щомісяця ці репаративні виплати. Можливо, це буде 10 євро або 200 євро щомісяця. Але пожиттєво”

“Щось могла б держава в цьому випадку зробити, бо не так багато людей такого віку із такими питаннями, які не мають на руках документів або щось таке подібне, повертаються з полону. То я думаю, що якась мінімальна пенсія, ну сама мінімальна, таким людям має нараховуватися автоматично. І не треба примушувати людину звертатися в суд, шукати свідків, котрі також виїхали з окупованої території, колись там 40 років тому з вами працювали”.

7 СИТУАЦІЯ З ПСИХОЛОГІЧНОЮ ДОПОМОГОЮ ЗВІЛЬНЕНИМ ЦИВІЛЬНИМ

На сьогодні усім опитаним звільненим цивільним пропонується допомога психологів. Більшість опитаних звільнених цивільних (незалежно від строку давності звільнення) відзначили, що вони потребують такої допомоги. Серед причин згадувалися наявність станів тривоги, страху, депресії, проблем зі сном.

Опитані звільнені цивільні згадували роботу з психологами, яких залучає держава (зокрема, з психологами Центру психічного здоров’я та реабілітації ветеранів “Лісова поляна”), та психологами, які надавалися такими недержавними організаціями, як ГО “Блакитний птах”, БФ “Фонд сім’ї Андрєєвих”, БФ “ЯМаріуполь”, ГО “Елеос-Україна”, “Міжнародна організація з міграції”, ГО SEMA Ukraine.

Звільнені цивільні, які зверталися по допомогу психолога, відзначали позитивні результати від терапії.

Свідчення звільнених цивільних

“Нормальні такі бесіди, мені вони допомагають. Дуже кваліфікована була одна розмова, вона мені допомогла”
“Вона раз на два тижні мені дзвонить. Ми з нею спілкуємося. Усе чудово”

Водночас не всі звільнені цивільні, які відчувають потребу в психологічній допомозі, зверталися по неї. Причинами цього вони називали особисті психологічні бар’єри, відкладання звернення на потім.

Свідчення звільнених цивільних

“Я не можу уявляти її (прим. ред.: психологічну допомогу), я не працював з психологом ніколи, я не знаю, як це. Ну, тобто, не можу пояснити цього взагалі”

“Я теж, мабуть, соромлюсь” (прим. ред.: звертатися за психологічною допомогою)

Один з опитаних звільнених цивільних висловив думку, що психологи матимуть більший сенс тоді, коли будуть більш-менш вирішені побутові, життєві проблеми. Бо в іншому випадку психологічна підтримка вступатиме в суперечність із реальним станом речей.

Свідчення звільненого цивільного

“Який сенс людину мотивувати, у чомусь психологічно якось із нею працювати, коли вона знову ж після цієї сесії повертається в те модульне містечко, коли ні роботи немає, ні перспектив немає. Ось із тобою психолог поспілкувався, ті декілька годин він тебе зарядив позитивом, ти повертаєшся — і знову ось це”

Аналогічну думку висловлював один з опитаних експертів, вважаючи, що, крім випадків дійсно гострої поточної необхідності психологічної допомоги та лікування, допомога від психолога має не передувати, а йти за забезпеченням основних, базових потреб.

Думка експерта

“Спочатку мають бути вирішені базові питання: житло, тепло, безпека, здоров’я, одяг, відносини з близькими. Тобто людині треба забезпечити спочатку комфорт. І коли у людини буде забезпечений комфорт, нічого не болить, тоді дуже актуальна психологічна допомога. Єдине виключення — гостра реакція на стрес. Усе інше — спочатку треба людину вдягнути і зігріти, а потім психолог”.

Кілька опитаних звільнених вважали, що вони не потребують допомоги психолога. У цьому випадку вони або вважали, що їхній стан зараз задовільний, або сподівались на самих себе та на час, або не бачили істотної користі від спілкування з психологом.

Свідчення звільнених цивільних

"Приходив психолог до лікарні. Він із розмови там за годину сам зрозумів, що мені допомога не потрібна"
"На цей момент мені не потрібен. Буде потрібно, тоді я звернусь"
"Зараз уже психологів не потребую, у принципі, я прийшов до тями, мені нормально"
"Більше сподівався не на психолога, а на себе. Я думав, що пройде час, трохи адаптуюсь. ... Сподіваюсь, що воно все відновиться"
"Я розумію, що нічого не дасть це в результаті... Як вона мені допоможе? Суто розмовами — я сумніваюсь"

Щодо цього експерти відзначили, що звільнені цивільні, які перебувають на волі лише кілька місяців, часто не можуть адекватно оцінювати свій психологічний стан. Тобто їм може задаватися, що все добре й допомога не потрібна, але пізніше проблеми виникатимуть.

Оцінки експертів

"Нашим першим 60 було надано пропозицію попрацювати з психологом. Наскільки я знаю, усі відмовилися, ніхто не захотів. Але після цього там потрапили двоє в психоневрологічні реабілітаційні центри"
"Щонайменше пів року людина має поступово соціалізуватися, отримувати психологічну підтримку, тому що на фоні ейфорії від звільнення організм ще тримається на цьому ресурсі виживання, який був у полоні. Але вже через місяць людина стикається з проблемами психічного, ментального розладу, з проблемами сну, з проблемами тривожності, з проблемами ПТСР, і людина цього ще не усвідомлює, тому що часто такі глибинні обстеження у психологів, у психіатрів людина не проходить відразу"
"Для кожного із цих людей потрібен постійний психолог. Накрити може з головою через пів року. Або через рік, коли людина прийшла з полону. І всі вони повинні були б супроводжуватися по життю психологам. Від першого моменту, як тільки вони вийшли з автобуса під час передання, і на багато років уперед"

Експерти пропонують тримати постійний зв'язок навіть із тими звільненими, які зараз не бачать потреби в допомозі психолога. Постійний контакт дозволить, за необхідності, зреагувати й оперативно надати допомогу. Також деякі з експертів пропонують запровадження "м'якого примусу" до проходження психологічних консультацій.

Більшість опитаних звільнених цивільних вважали, що допомога від психолога буде їм потрібна надалі. Вони розповідали про складнощі з пристосуванням до звичайного життя, стани нервовості та страху.

Свідчення звільнених цивільних

"Мозок не може до кінця зрозуміти, що я тут, на свободі.... До кінця я не усвідомлюю, що відбувається. Що буде далі, як бути, що робити, чим займатися"
"Поки голова залита бетоном, скажімо так. Важко взагалі усе дається. Навіть звичайні якісь елементарні речі. До в'язниці все це було просто. Усе думалося, робилося. Зараз ти в якихось рамках. Хочеться більшого"

"Мені здається, я повністю ще не усвідомив, що на волі. Ще щось у голові є те, що з тих років останніх проведених. Там іще ніби частина якась зосталася"
"Не скажу, що я одразу вийшов на свободу і себе відчув ... Ні, зараз важко. Я живу, ну, якось багато часу втрачено, я б так сказав"
"Уже набагато обережніше поводишся, як раніше з іншими людьми. Ну, скажімо так, є якісь побоювання просто з новою людиною знайомство мати".

Оцінки експертів

"Вони досі в мушлі полону, вони обмежують себе в спілкуванні. Дуже багато хто. Вони не хочуть згадувати про те, що з ними сталося. Багато з них навіть не заявляли в правоохоронні органи про себе. З різних причин. Зокрема психологічних. Бояться, що їх звинуватять у чомусь — наприклад у колабораціонізмі. І це дуже погано впливає на їхнє повернення до активного соціального життя"

Водночас усі опитані звільнені цивільні, які оцінювали можливі форми проведення психологічних сеансів, обирали варіанти індивідуального живого спілкування.

Експерти оцінювали наявні на сьогодні обсяги психологічної допомоги як недостатні.

Водночас відзначалася проблема браку кваліфікованих психологів. Загалом у країні відчувається брак фахових психологів, які б були підготовлені для роботи зі звільненими цивільними.

Оцінки експертів

"У нас певна проблема в країні з нестачею травмотерапевтів достатньої кваліфікації. Бо дуже багато намагалися в минулих роках надавати цю допомогу, але ми стикнулися з тим, що психологи самі, якщо вони кваліфіковані в цьому напрямі, не можуть співпрацювати з цивільними полоненими"
"Не кожен психолог зможе взяти собі клієнтом звільненого з полону"
"Мало фахівців, дійсно, що б були обізнані з тим, як працювати з цією категорією"
"У нас дуже обмежене коло цих фахівців і ці фахівці вигоряють. Бо є брак фахівців, які підготовлені саме до роботи з людьми після полону, саме після тих видів тортур, які орки, на жаль, завдають, їх дуже мало"

Експерти пропонують інтенсифікувати підготовку відповідних психологів, а також забезпечувати їм відповідну оплату праці.

Оцінки експертів

"Для того щоб фахівців було більше, все ж таки, необхідно, щоб держава включилася в їх підготовку. Можливо, ще включилися б якісь недержавні інституції. Я маю на увазі європейських донорів"
"Найголовніше для цих психологів буде подальша адекватна система оплати. Тому що, як ми бачимо, система оплати, наприклад психологів для ветеранів, просто в рази менша, ніж реальні ставки на ринку"

8 ПРОБЛЕМАТИКА ТРИВАЛОЇ СУСПІЛЬНОЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ ЗВІЛЬНЕНИХ

Звільнені потребуватимуть медичної, соціальної допомоги й реінтеграції (забезпечення відновлення соціальних зв’язків, адаптації та повноцінного включення звільнених у життя) ще достатньо тривалий час. Учасники дослідження говорили про необхідність для такої категорії людей соціального супроводу. Такий супровід критично необхідний на початковому етапі повернення в суспільство, оскільки щойно звільнені погано орієнтуються в нових умовах, дезорієнтовані в питаннях відновлення документів, отриманні медичної й фінансової допомоги. Оскільки така дезорієнтація може бути довготривалою, звільнені цивільні та експерти наголошують на необхідності функціювання системи тривалого та комплексного супроводу.

Оцінки звільнених цивільних

“Закінчується виписка — усе, більше ти вже нікому не потрібен. Усе, на цьому все закінчується”
“Якби була якась людина, яка б тобі сказала — так, дивись, шановний, у нас тепер в державі є отакі-отакі-отакі штуки, є отакі-отакі-отакі новинки. Які тебе цікавлять новинки? Що тебе цікавить у законодавстві? А тебе цікавлять новинки в сімейному кодексі? Бо в тебе є дружина й дитина та тебе цікавлять, які зміни зараз цього статусу. От, зараз я тобі все розповім, і розповідає тобі. Оце було б добре, якби така людина була. Наразі такого немає”
“Створити окрему структуру, і займатися не тільки тоді, поки в лікарні чи в санаторії ти лежиш, лікуєшся. Хтось лікувався місяць, а хтось два, хтось три. А як тільки закінчується лікування — уся допомога, десь усе... І людина бігає і вибиває це все, дізнається. Це не правильно, мені здається. Такі люди повинні бути постійно в полі зору. Тобто хтось має цим займатися, поки не допоможуть з усіма питаннями усім”
“Це, мені здається, найбільша проблема зараз, тому що поки люди місяць у госпіталі були, то допомогу отримали, а як виписалися з госпіталю чи лікарні — вже ніякої допомоги. А за цей місяць багато хто не встигає відновити всі документи чи ще щось. А після того, як вже з лікарні виходиш, вже ніякої допомоги”

Оцінки експертів

“Особа має перебувати під таким процесом, як на мене, не якийсь визначений час, умовно одномісячний термін. А це має бути триваліший період”
“Три місяці зовсім недостатньо для того, щоб якийсь менеджмент цей надавати. Тобто як мінімум півроку-рік, щоб, все ж таки, людина стабілізувалася”
“Тут потрібен супровід. Це супровід кейс-менеджерів, давайте так називаємо. Це супровід громадських організацій, котрі надають відповідні якісь рекомендації і допомогу. Це лагідне соціалізування через якісь програми реабілітаційного характеру. Я зараз маю на увазі реабілітацію не медичну, а саме психологічно-соціальну. Це поступове повернення людини, усвідомлення людиною, який ресурс у цієї людини зберігся і розуміння, чи вона може долучитися до цієї або іншої громади. І тут спеціальна соціально-психологічна підтримка, яка має надаватися людиною, організацією, органом, котрі будуть супроводжувати таку людину”
“По-перше, потрібні кейс-менеджери. ... щоб в кожному районі був соцпрацівник і якось обдзвонював і дізнавався потреби. Щоб люди не відчували себе покинутими”
“Має йти в комбінації з соціальним супроводом для них, давати розуміння, як вони можуть ці послуги отримувати, на що вони мають право, як вимагати доступу до цих послуг або допомоги, на яку вони мають право”
“У кожному районі повинен бути соцпрацівник і не один. І вони повинні обдзвонити всіх, проінформувати. І дзвонити їм хоча б раз

на два місяці і спитати — ти там ще живий? отут роздають батарейки, отут павербанки, отак. Бо людина сама не подзвонить"
"Люди випали десь з такої соціальної реальності і, можливо, вони втратили цю соціальну адаптацію. І те, що вони бачать зараз, банально навіть доступ до соціальних послуг, умовно, які зараз десь диджиталізовані, або навіть не тільки соціальних послуг, але й інших, то їм треба час на те, щоб адаптуватися і зрозуміти взагалі, як до цього дістатися і як отримати ці послуги, розібратися з такою новою реальністю для них"
"Мав би бути якийсь кейс-менеджер, який би налагодив контакти, наприклад, зі всіма громадськими організаціями, які працюють у цій сфері, з державними органами, які можуть допомогти також. Відповідно, супроводжувати цю людину й допомагати їй звертатися по допомогу до того чи іншого суб'єкта, який може допомогти"

Водночас експерти вказували на неготовність нинішніх соціальних працівників до роботи зі звільненими цивільними. До того ж часто бракує навіть частково підготованих працівників. Експерти пропонують активізувати їхнє додаткове навчання та підготовку, а також потурбуватися про належну оплату їхньої праці.

Оцінки експертів

"У нас недостатньо саме фахівців соціального супроводу, які розуміють певні особливості людей, які пережили різні воєнні злочини, для того, щоб їх супроводжувати і допомагати отримати державні, вже існуючі, пройти по державним механізмам. Тому фактично у нас недостатня ланка навчених фахівців, які в цілому розуміються не тільки на досвіді полону, а взагалі на різних інших видах воєнних злочинів"

"У віддалених населених пунктах дуже великий дефіцит кадрів, які б могли надавати якісні соціальні послуги. Як правило, соціальні працівники — це люди без певних знань, навичок і без профільної освіти. Також, на наш погляд, держава не приділяє належної уваги щодо забезпечення кадрового потенціалу соціальної сфери. Дуже мале, напевне, державне замовлення. І взагалі професія, посада соціального працівника вона є не дуже популяризованою. Але мені видається, що це міг би бути пріоритет держави на наступні роки, оскільки потреба в отриманні якісних соціальних послуг буде тільки зростати з кожним роком. І також ті соціальні робітники, ті соціальні працівники, кадри, які зараз працюють, вони не отримують належним чином підвищення кваліфікацій"

Опитані експерти звертали увагу на важливість забезпечення для звільнених цивільних, за потреби, курсів навчання та перекваліфікації. Адже одним зі складників успішної суспільної реінтеграції є працевлаштування, яке без додаткового навчання може бути проблемним. Тож програми професійного навчання потрібно зберігати та розвивати.

Оцінка експерта

"Саме перекваліфікація, ми маємо відгуки від постраждалих, що вона працює і вона передбачена законом 2010 про соціальний правовий захист осіб, щодо яких встановлено факт. І її забезпечує центр зайнятості будь-який. І людина через центри зайнятості може отримати покриття свого навчання. Зараз це близько 30 тисяч гривень. Тобто обрати якусь професію, на яку вона хоче вивчитися — держава це покриє — для того, щоб заробляти кошти"

Водночас деякі експерти наголошували на необхідності знаходження балансу між наданням звільненим цивільним всебічної допомоги та

навчанням їх самостійно піклуватися про себе. Бо у випадку завеликого акценту на допомозі може формуватися узалежнення, що негативно впливатиме і на суспільство, і на самих постраждалих.

Оцінки експертів

“З одного боку, важливо їх не згубити, а з іншого — не переопікати, щоб не підтримати, як би, вивчену безпомічність. Це теж дуже важливо. Тобто, це тонка межа”
“Наша система схильна до гойдалок. Ми то нічого не даємо, то починаємо інфантилізувати нашого бенефіціара і давати йому все. І люди починають ставати реально безпомічними. Допомога має бути якісною, достатньою, доступною, але вона не має бути такою, щоб людина нічого для цього не робила. (...) І їм теж не буде від цього добре. Ні суспільству, ні їм. Їм треба повернути відчуття власної спроможності — це точно”
“Ця підтримка має мати строк давності, терміни якісь, там, на пів року, на рік, дещо на два може розтягуватись, якщо це медичне обслуговування. Тому що будь-яку людину, яку навіть звільнено з полону або звільнено із затримання, її треба стимулювати соціалізуватися”

До того ж звучала пропозиція залучати до роботи з тими цивільними полоненими, які будуть звільнятися в майбутньому, уже звільнених цивільних. Подібна практика буде корисною і для других (даватиме їм роботу та відчуття своєї потрібності), і для перших (постраждалі краще йдуть на контакт із тими, хто мав схожий досвід).

9 ЗАГАЛЬНА ОЦІНКА ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

Цивільні, яких було звільнено у 2025 році, переважно задоволені допомогою держави: згадували про отримання смартфонів із сім-картами, медичної допомоги, наборів предметів особистої гігієни, первинного набору сезонного одягу та взуття, допомогу у відновленні документів (паспортів, водійських посвідчень). Згадувалася допомога від Донецької обласної військової адміністрації, КМДА, Координаційного центру, Національного інформаційного бюро, лікування у Київській обласній лікарні та центрі реабілітації "Лісова поляна", отримання державної компенсації у 100 тис. грн.

Водночас чимало звільнених цивільних відзначали наявність неузгодженості дій різних державних органів та організацій і неузгодженість взаємодії останніх із громадськими організаціями на етапі первинного прийняття звільнених. Звільнені цивільні не отримували чіткої та однозначної інформації щодо алгоритму дій після звільнення. Це призводило до зайвих зустрічей, очікувань, поїздок, які стають проблематичними в умовах відсутності знання про розташування різних установ у Києві, способів добирання до них та відсутності "кишенькових" грошей. Також мали місце дублювання дій різних громадських організацій щодо тієї чи іншої допомоги.

Свідчення звільнених цивільних

"Прийшов до ТЦК. ... Кажу: "Мені їхати на Салютну чи ні? У мене немає довідки, що мене звільнили від військового обліку". "Їдь, тобі однаково потрібно". Я витратив час, поїхав туди, на той бік. Пішки звідти прийшов. Прийшов, якась організація вже тут була, вже оформили. ... Вони всі по колу ходять. ... тут ти приїжджаєш, у тебе обслідування, якісь організації, із Харкова мені дзвонять — напиши якісь заяви, тебе потрібно зняти, тому що ти в розшуку. Там говорять — іди банківську картку оформлюй. Поки ти бігаєш, ти не розумієш, що тобі робити в першу чергу"

"Зараз зв'язати не можу, до кого конкретно звертатися. Була така кількість людей. Одразу записати не встигаєш. ... Якщо би це було якось впорядковано. ... А ось так воно сумбурно. Начебто для звіту люди прийшли, показали — так, ми поспілкувались. Але результативності якоїсь ..."

"Самі відновлювали документи. Коли поміняли, дали купу папірців, бланки. Сказали: "Прийде людина, яка допоможе все це заповнити". Ми чекали тиждень чи більше, ніхто не приходив. У результаті ми вирішили самі поїхати в Національне інформаційне бюро. Вони там плюс-мінус нам щось пояснили. Самі папірці позаповнювали. В результаті вони кажуть: "Чекайте". А як чекати, якщо нас незрозуміло, куди дінуть, коли зараз із лікарні випишуть. Надалі ніхто не допомагав, нічого не пояснював, куди ходити, навіщо ходити. Своїми силами якось бігали, поралися"

Оцінка експерта

"Проблема є наскрізна — це неузгодженість міжсекторальної і міжвідомчої взаємодії всіх інституцій, починаючи з державного рівня і закінчуючи місцевим рівнем. Певні органи державної влади не мають чіткого алгоритму своїх дій. І те ж саме стосується і надавачів соціальних послуг, і адміністративних послуг, внаслідок чого і є проблема. І з цими проблемами зіштовхуються люди, тому що державні органи не чітко розуміють свою роль і місію в підтримці цих людей"

Водночас практично всі опитані експерти оцінюють надання послуг від держави як неякісне. Зокрема, відзначалися такі проблемні моменти, як:

- Погане інформування звільнених цивільних щодо того, що і як вони можуть отримати.

Оцінка експерта

"Звільнені цивільні з полону казали, що "до того як ви приїхали, ми взагалі не знали, що нам щось хтось — ви чи держава — повинні давати". Тобто комунікації з державою у них немає взагалі щодо того, як вони можуть оговтатися після полону, як вони можуть соціалізуватися, які послуги вони можуть отримати"

- Недостатня активність без наявності "поштовху" ззовні, від громадських організацій.

Оцінка експерта

"Громадські організації, міжнародні організації чи фонди, які більш штовхають. Можливо це теж не зовсім коректно, але банально, можна сказати, примушують — не можу можна зараз знайти відповідник — державу виконувати свої функції. Десь стимулюють, а десь просто розказують і адвокатують, і говорять співробітникам того ж самого соцзахисту, що ось так це входить в перелік ваших посадових обов'язків. Тобто десь нагадують державі, що дійсно це входить в перелік її функцій"

- Відсутність чіткого механізму підтримки звільнених цивільних, реалізація цієї підтримки в "ручному режимі".

Оцінка експерта

"Якщо це через обмін, звільнення велике, на якому можна медійно попіаритися, то цим людям надається більше державної підтримки. І якщо це поодинокі — 2-3 людини звільнені через обмін, то вони отримують мінімум державної підтримки. Якщо це звільнення поза обміном, то вони можуть взагалі не знати про можливість отримання державної підтримки"
"Немає чіткого, зрозумілого механізму вирішення, уніфікованої єдиної системи. Усі питання поки що вирішуються, але дуже часто вирішуються в ручному режимі"
"З досвіду останніх обмінів, які були, (...) не вистачало цієї однієї, наприклад, ключової точки, яка би просто координувала надання всіх послуг, була обізнана з тим, де хто працює, де хто знаходиться, і буде зв'язувати людину з тими послугами, з необхідною допомогою. От оцього не було. Якимось чином на себе цю роль взяв Офіс омбудсмена, але, як на мене, то це не зовсім їхня роль. Хоча, звісно, треба віддати їм належне, що вони постійно порушують ці питання, і в ручному режимі десь відбувається координація"
"Вона повинна бути саме системною, бо зараз навіть в обмінах вона регулюється вручну. Ось в останні обміни система хоч якось працювала тільки тому, що вручну Верещук Ірина коригувала. Але система не повинна працювати на ручному керуванні"
"На сьогодні це вирішується отак: є стільки-то звільнених — вирішуємо це питання. Але так не має працювати. Тому що це залишається в такому ручному режимі, часто незрозумілому для людей, для їхніх рідних, для тих, хто супроводжують і навіть для державних органів, які це реалізують"

Водночас визнавалося, що держава чимало робить для допомоги звільненим цивільним. Оцінюючи співвідношення участі в такій допомозі держави та НУО, експерти переважно оцінювали його як приблизно рівне (хоча й це співвідношення залежить від конкретних ситуацій — десь більше дає держава, десь більше дають НУО).

Що стосується осіб, звільнених через організований обмін, то ними переважно опікується держава. Якщо йдеться про тих, хто звільнявся та переїздив на вільну територію самостійно, то тими переважно опікуються громадські організації. Також є залежність від виду допомоги, коли

психологічна та юридична допомога надається переважно громадськими організаціями.

Переважна більшість опитаних експертів відзначали наявність певного прогресу в практиках прийняття та допомоги звільненим. Зокрема отримують допомогу звільнені цивільні, які можуть довести перебування в полоні, вони забезпечуються базовими речами першої необхідності від держави та ГО, краще працюють правоохоронні органи, які опитують звільнених цивільних, налагодилась співпраця державних органів та ГО, різні ГО та раніше звільнені активно просувають питання допомоги звільненим.

Але вказувалося на проблематичність ухвалення підзаконних актів щодо закону, який регулює роботу зі звільненими цивільними, на те, що дуже мало державних інституцій приділяли увагу цьому питанню. Відповідно рекомендувалась активізація такої діяльності, зокрема у взаємодії з ГО.

Сподівання на державну допомогу є досить поширеними і серед самих звільнених цивільних. Вони хотіли б отримувати більші виплати, більшу допомогу з оформленням документів, більшу допомогу із житлом, працевлаштуванням, хотіли б зменшення бюрократичної тяганини та збереження уваги до своїх потреб після виходу з первинного лікування. Також пропонувалося посилення підтримки звільнених цивільних через поширення певних пільг на членів їхніх сімей, зокрема на дітей (їхнього відпочинку та оздоровлення).

Переважна більшість опитаних експертів вважають, що державна діяльність щодо допомоги звільненим має вдосконалюватися, зокрема вона має ставати системнішою й цілісніщою. Водночас висловлювалися різні пропозиції щодо того, якою саме має бути ця системність.

Найчастіше висловлювалася думка про необхідність певної централізації зусиль щодо допомоги звільненим, тобто закріплення у законодавстві за одним із державних органів повноважень із формування й реалізації державної політики в цій сфері.

Пропозиції експертів

"Варто було б визначити єдиного стейкхолдера, який на рівні виконання від влади впроваджував би системно певні заходи щодо підтримки людей, які будуть звільнені з полону. ... Умовно, там, Мінсоц впроваджував би соціальний захист, інші стейколдери відповідно до свого мандату. Але єдиний орган повинен координувати і контролювати це на постійній основі"

"У нас немає міністерства, крім Міністерства розвитку, яке б відповідало за цивільних заручників і яке б могло, наприклад, розробити бюджетну програму, де виділити ці окремі кошти. ... це може бути взагалі якийсь новостворений орган, який займається конкретно наслідками війни. І це агентство могло б виділити кошти в рамках якоїсь бюджетної програми. Це повинно бути кожного року в бюджеті прописано, і скільки цих коштів"

"Це має бути якийсь державний орган, який буде вже комунікувати зі всіма іншими і мати певні, як би це назвати, повноваження впливати"

"Певна установа за щось має відповідати, нести відповідальність і допомагати в забезпеченні саме цих людей. Мультидисциплінарна команда. Тобто складається з різних установ. Це медицина, це соціальний захист, це поліція, це координаційні центри, які надають ті самі статуси, які б підтримували"

"Має бути якась особа, якесь єдине вікно (уповноважена особа або міністерство), яке займалося би формуванням політики державної щодо поводження з людьми, які перенесли незаконне утримання, незаконне позбавлення особистої свободи, і отримали всі ці наслідки у вигляді катування. Має бути законодавча рамка, але й уповноважена особа, яка, по-перше, моніторить стан виконання цього закону і стан дотримання прав людей, яка займається постійним вивченням, збором, дослідженням потреб постраждалих, яка контактує з донорами і, власне, сприяє тому, щоб залучати кошти в Україну. Яка

періодично вносить пропозиції про перегляд тих чи інших статей закону, законодавства, і бере участь в суміжних проєктах, наприклад у розробці стратегій деокупації, перехідного правосуддя"

Причому думку про необхідність якоїсь однієї структури, яка б займалася допомогою звільненим цивільним, висловлювали й самі звільнені.

Водночас експерти наголошували, що така новостворена система має бути гнучкою, відстежувати потреби звільнених і змінювати свою діяльність відповідно до цих потреб.

Пропозиції експертів

"Найперше система, яка чує, і система, яка не просто чує, а і змінюється відповідно до наданих сигналів від постраждалих"
"Система має бути проактивна, вона має не лише реагувати, не лише обслуговувати, вона має формувати цю політику щодо осіб"

З іншого боку, деякі експерти вважали, що побудувати єдину централізовану систему реально неможливо й достатньо лише добре виписаного алгоритму дій для різних установ, що зараз діють.

Пропозиції експертів

"Я не згодна про координацію, тому що жоден координаційний орган, який стоїть надто високо, він не буде працювати безпосередньо з людиною. Тобто, якщо ми говоримо про інтеграцію послуг, є хороший приклад, який працює не ідеально, але тим не менш працює. Це є постанова про взаємодію міжвідомчу для жінок, переважно для жінок, людей, які пережили насильство. Якщо людина потрапляє в систему, незалежно від того, куди вона потрапляє — в систему охорони здоров'я, в соціальну службу або в поліцію, будь-яка з цих служб має перенаправляти одна до одної. Тобто є чітко визначений алгоритм дій.... Навіщо координацію, коли це можна описати на рівні місцевому, на рівні громади?"
"Вона повинна автоматично надавати гарантії, які прописані в законі, в постановах і є в посадових інструкціях для чиновників на місцевих рівнях.... Треба кілька різних структур, бо, на жаль, в одну об'єднати буде неможливо. Наприклад, окреме відомство в МОЗ, при генеральній прокуратурі, ... при уповноваженому по правах людини, і координація цих відомств. Але для цього всього їм потрібна якась посадова інструкція, щоб вони розуміли, що їм треба робити"
"Має бути відпрацьований якийсь і алгоритм дій чіткий, і розподіл обов'язків, хто де підхоплює людину, хто з нею вперше спілкується, виходить на контакт, кому передає, як далі відбувається супровід, в якому статусі відбувається супровід, де і так далі"
"Треба розглянути взагалі стратегію надання послуг цивільним полоненим.... було б чудово, якби кластер або держава просто визначила це, а як саме працювати, які терміни, які заходи активності. ... повинні бути єдині стандарти підходу в наданні допомоги. І коли це кимось прописано, то на це легше орієнтуватися, ніж зараз кожна організація працює сама по собі. ... тобто, людина звільняється з полону — хто кому що надає, яку інформацію, хто зустрічає, хто далі супроводжує"

Також висловлювалась пропозиція зосередження опіки над звільненими цивільними в руках неурядових організацій за державного фінансування (тобто запровадження певної форми аутсорсингу).

Пропозиції експертів

"Можливо, варто говорити про підтримку громадських організацій, які можуть якісно ці послуги надавати, допомагати, не обтяжуючи державні органи. Насправді державі, є що робити, крім звільнених з

полону, є в нас багато всього на державі. Це ветерани, це вимушено переміщені особи. Можливо, певні речі варто віддати фахівцям”
“У держави немає ресурсів на цю роботу. Ні з ВПО, ні із цивільними місцевими жителями, ні з цивільним полоненими. Тому для мене це просто хоча б про будування алгоритмів, про навчання і про висвітлення цієї проблеми. І далі вже громадські організації продовжують брати ініціативу у свої руки, комунікувати з донорами й працювати”

Натомість державі варто активніше включатися в різноманітні комунікації з можливими донорами й сприяти отриманню зовнішнього фінансування.

Для нотаток

Civis
Fortis